

Tefsir İlminin Mahiyeti Hakkında Ebū Ḥayyān'ın Tartıştığı Muasır İbn Teymiyye midir?

ABDULLAH KARACA

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Selçuk University, Faculty of Theology, Türkiye
akaraca@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6755-257X>

Öz

Tefsirde sadece erken dönem alimlerinden gelen rivayetlere bağlı kalınıp kalınmayacağı ve müfessirin kendi çıkarımlarını ileri sürüp süremeyeceği konusu tefsir tarihinin başlangıcından beri tartışılmaktadır. Ebū Ḥayyān (654-745/1256-1344) da *el-Baḥru'l-Muḥīṭ*'in mukaddimesinde ismini vermediği bir çağdaşıyla bu konuyu tartıştığını beyan etmiştir. Günümüzde bazı araştırmacılar ṭabaḳāt kitaplarındaki verilerden hareketle Ebū Ḥayyān'ın *el-Baḥru'l-Muḥīṭ*'in mukaddimesinde eleştirdiği muasırın İbn Teymiyye (661-728/1263-1328) olduğunu iddia etmektedirler. Aynı dönemde yaşayan ve bir süre aynı şehirde bulunan Ebū Ḥayyān ile İbn Teymiyye'nin ilginç bir hikayesi vardır. Aralarındaki ilişki hakkında özel araştırmalar dahi yapılmıştır. Bu makalenin amacı söz konusu iddiayı değerlendirmektir. Makalede öncelikle iki alimin birbirleriyle olan ilişkisi analiz edilmiştir. Akabinde Ebū Ḥayyān'ın tartıştığı muasırının İbn Teymiyye olduğu yönündeki iddialar gözden geçirilmiştir. Daha sonra söz konusu iddialar İbn Teymiyye'nin tefsir anlayışı bağlamında kritik edilmiştir. Ṭabaḳāt kaynaklarındaki bilgiler ve İbn Teymiyye'nin tefsir yöntemi göz önünde bulundurulduğu takdirde *el-Baḥru'l-Muḥīṭ*'in mukaddimesindeki muasırın İbn Teymiyye olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat *el-Baḥru'l-Muḥīṭ*'in mukaddimesinde eleştirilen tefsir kuramı büyük ölçüde İbn Teymiyye'nin bakış açısıyla örtüşse de bazı açılardan farklılıklar barındırmaktadır. Bu sebeple bahsi geçen muasır kişinin, tefsirde salt nakle bağlılığı savunan başka biri olması da ihtimal dahilindedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ebū Ḥayyān, İbn Teymiyye, el-Baḥru'l-Muḥīṭ, Selef, Rivayet.

Is Ibn Taymiyya the Contemporary with Whom Abū Ḥayyān Argued About the Nature of *ʿilm al-Tafsir*?

Abstract

The question of whether Qur'anic exegesis should be confined solely to the transmitted reports from early scholars or whether the exegete is permitted to offer their own interpretations has been a subject of debate since the beginning of Tafsir. Abū Ḥayyān

(654-745/1256-1344) also also stated in his muqaddimah to *al-Baḥr al-Muḥīṭ* that he discussed this issue with an unnamed contemporary. Today, some scholars claim that Ibn Taymiyya (661-728/1263-1328) was the contemporary whom Abū Ḥayyān criticized in the introduction to *al-Baḥr al-Muḥīṭ* based on the narrations in the books of *ṭabaqāt*. There is an interesting story of Abū Ḥayyān and Ibn Taymiyya, who lived in the same period and in the same city for a while. There have even been special studies on their relationship. The aim of this article is to evaluate this claim. The article first analyzes the relationship between the two scholars. Subsequently, the claims that Ibn Taymiyya was the contemporary of Abū Ḥayyān are reviewed. These claims are then criticized in the context of Ibn Taymiyya's understanding of tafsīr. Considering the information in the sources of *ṭabaqāt* and Ibn Taymiyya's method of tafsīr, it is highly probable that Ibn Taymiyya was the contemporary in the introduction of *al-Baḥr al-Muḥīṭ*. However, although the exegetical theory criticized in *al-Baḥr al-Muḥīṭ*'s muqaddimah overlaps with Ibn Taymiyya's point of view to a great extent, there are some differences in some aspects. For this reason, it is possible that the contemporary in question was someone else who only advocated the dependence on transmission in tafsīr.

Keywords: Tafsīr, Abū Ḥayyān, Ibn Taymiyya, al-Baḥr al-Muḥīṭ, Salaf, Narration.

Giriş

İslami ilimler içerisinde mahiyeti etrafında en çok tartışma bulunan ilim muhtemelen tefsirdir. Tefsirin sistematik bir ilim hüviyetine sahip olup olmadığı, sınırları, istimdat ettiği ilimler, mahiyeti gibi pek çok konu tartışılmaktadır.¹ Tefsir ilminin keşfedici bir işlevle sınırlı kalıp kalmayacağı, açımlayıcı-yorumsal bir işleve de sahip olup olmadığı da günümüzde tartışılan bir meseledir.²

Tefsir ilminin mahiyeti hakkında ilk asırlardan beri tartışma konusu olan önemli bir konu, tefsirde sadece erken dönem alimlerinden gelen rivayetlere bağlı bir faaliyetle sınırlı kalınmayacağı ve müfessirin kendi çıkarımlarını ileri sürüp süremeyeceği meselesidir. Erken dönemden itibaren kimi alimler tefsirde seleften gelen açıklamalarla yetinmek gerektiğini ileri sürmüş ve aksini benimseyen müfessirleri tenkit etmiştir. Örneğin Basra dil mektebinin öncü simalarından ‘Abdumelik b. Kureyb el-‘Aşma‘ī (122-216/740-831) reyle tefsire karşı çıkan ve Kur’an’ı reyle tefsir edenleri eleştiren alimlerden biridir. O, Kur’an’ı kendi reyile tefsir ettiği gerekçesiyle Ebū ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Muşennā’yı (110-209/824?) kınamıştır.³ Er-Rāğib el-İşfahānī (343-954/V.-XI. yüzyılın ilk çeyreği) gerekli

¹ Tefsir ilminin mahiyeti hakkında ilmi bir toplantı için bkz. Murat Sülün (ed.), *Tefsir Nasıl Bir İlimdir? Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. Klasik dönemden çağdaş döneme belli başlı alimlerin tefsir ilminin mahiyetine yaklaşımı hakkında kolektif bir çalışma için bkz. Enes Büyük (ed.), *Tefsir İlminin Mahiyetine Yaklaşımlar*.

² Konu ile ilgili farklı yaklaşımlar için bkz. Enes Büyük, *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu*, 133-168.

³ Rivayete göre Ebū ‘Ubeyde, *Mecāzu'l-Kur‘ān*’ı yazdığı için ve Kur’an’ı reyle yorumladığı için el-‘Aşma‘ī’nin kendisini eleştirdiğini duyar. Bunun üzerine el-‘Aşma‘ī’nin meclisine gidip ona “Ben de rüyamda başımın üzerinde, kuşların yediği bir ekmek taşıdığımı gördüm.” (12/Yüsus:36)

ilimleri haiz olan herkesin Kur'an'ı tefsir edip edemeyeceği meselesinin tartışma konusu olduğunu ve bazı kimselerin bu konuda çok katı bir tutum benimsediğini söyler. Söz konusu kimselere göre şer'î delilleri, fıkıhı, nahvi ve rivayetleri bilen bir alim bile olsa hiç kimsenin Kur'an'ı reyile tefsir etmesi caiz değildir. Tefsirde ancak Hz. Peygamber'den (sav), vahye şahit olan sahabeden veya tabiinden gelen rivayetlerle yetinilmesi gerekir.⁴ Ebü 'Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed el-Ḳurṭubî (671/1273) tefsirinin mukaddimesinde reyile tefsirin yasak olup olmadığını tartışırken, bazı alimlerin tefsirin rivayete bağlı olduğunu söylediğini nakletmektedir. Ona göre sahabenin tefsirde ihtilaf edişi ve tefsir hakkındaki bütün görüşlerini Hz. Peygamber'e atfetmemeleri tefsirin nakilden ibaret olmadığının göstergesidir.⁵

Tefsirin sadece rivayete bağlı olup olmadığı ve dili kullanarak tefsir yapmanın imkanı hakkında Ebü Hayyân el-Endelüsî (654-745/1256-1344) da kendi döneminde yaşayan birisiyle tartışmıştır. Ebü Hayyân bir dile ait kelimelerin, cümlelerin anlamını ve hükümlerini tam olarak kavrayan, kelimelerin bu dilde nasıl terkip edildiğini bilen, kelimelerin güzel bir şekilde tertip edilip edilmediğini kavrayabilen birinin, bu kelimelerden oluşturulan ibareleri anlamak için bir muallime ihtiyaç duymayacağını söyler. Bu sözlerinden sonra, muasırıyla giriştiği tartışmayı ve reddiyesini şöyle dile döker:

Bir gün bize muasır olan bir şahısla aramızda bir konuşma geçti. O zat Kur'an'ın manalarını keşfedebilmek için tefsir ilminin Mucâhid (ö. 21-103/642-721), eṭ-Ṭâvûs (ö. 33-106/653-725), 'İkrime (ö. 21-105/642-723) gibi kimselerden rivayet yoluyla nakle dayandığını ve ayetlerin anlaşılmasının buna bağlı olduğunu iddia ediyordu. Hayret ki o zat bu kimselerin sözlerinin çokça ihtilaf içerdiğini, farklı olduğunu ve birbirleriyle çeliştiğini görüyordu. Bu muasır zatın dedikleri şuna benzer: Diyelim ki birimiz Türkçeyi kelimeleri ve cümle yapısı itibarıyla güzelce öğrensün. Bu dili konuşacak kadar bellesin, nesir ve nazım türünde eserler yazsın. Ardından bu öğrendiklerini Türklerin kelamıyla kıyaslayıp onların diline tamamen uygun olduğunu görsün. Türk ediplerin arasına katılsın. Tüm bunlardan sonra ona Türkçe bir kitap/mektup geldiğinde, o adam onun üzerinde düşünmekten ve

ifadesindeki "ekmek" kelimesinden ne anladığını sorar. el-'Aşma'î "O, pişirip yediğin şeydir." diye cevap verir. Bunun üzerine Ebü 'Ubeyde "Allah'ın kitabını kendi reyinle tefsir ettin!" der. el-'Aşma'î bunun açıkça bilindiğini, dolayısıyla reyile tefsir olmadığını söyleyerek kendini müdafaa eder. Ebü 'Ubeyde "İşte, bizi suçladığımız şeylerin hepsi bize malum olup da söylediğimiz şeylerdir. Kendi reyimizle tefsir falan yapmadık!" der ve kalkıp gider. Bkz. Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ' (İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)*, 7:2707.

⁴ er-Râğıb el-İşfahânî, *Muḳaddimetu Câmî'i't-Tefâsîr ma'a Tefsîri'l-Fâtîha ve Meṭâli'i'l-Bakara*, 93.

⁵ el-Ḳurṭubî, *el-Câmî' li-Aḥkâmî'l-Ḳur'an*, 1:58-60.

içerdiği anlamları anlamaktan geri dursun da tutsun onu Türk Sungur'a veya Sencer'e sorsun! Şimdi böyle bir adam akıllı sayılır mı?

Bu muasır zat sanıyor ki her ayetin manası için mutlaka halef, seleften rivayet ederek nakilde bulunmuş ve bu böylece sahabeye kadar ulaşmış. Yine bu zatın ifadesine nazaran güya sahabe, her ayetin tefsirini mutlaka Hz. Peygamber'den sorup öğrenmiş! Halbuki sahabe fasih Arap idi ve Kur'an onların diliyle nazil olmuştu. Gelelim şu rivayete: Hz. Ali'ye "Resulullah size bir şey bıraktı mı?" diye sorulduğunda o şöyle demiştir: "Bizim yanımızda bu sayfaların dışında ya da kitabını anlamada Allah'ın insana bahşettiği idrak dışında bir şey yoktur."⁶ Bu zatın sözü Hz. Ali'nin beyanıyla çelişmektedir.

Demek ki bu muasır zata göre tabiinden sonraki alimlerin tefsire, Kur'an'ın anlamlarına, inceliklerine ve Kur'an'daki fesahat, beyan ve i'câz ilimlerinin güzelliklerini ortaya koymaya dair yaptıkları tüm çıkarımlar Mucâhid vb. kimselere isnat edilmediği sürece tefsir sayılmayacak! Bu geçersiz bir sözdür.⁷

Bu tartışmadaki sözlerinden ve tefsir tanımından⁸ anlaşıldığı kadarıyla Ebû Hâyyân tefsirde dil yoluyla çıkarımda bulunmayı mümkün görmekte ve dili iyi bilen birisinin Kur'an'ı doğrudan anlayabileceğini düşünmektedir. Ebû Hâyyân'a göre tefsirde öncelikli araç dildir.

Ebû Hâyyân'ın muasırıyla giriştiği bu tartışma, tefsir açısından önemli bir meseleyle alakalıdır. Konu doğrudan tefsir ilminin mahiyetini ilgilendirmektedir. Nitekim Bedruddîn ez-Zerkeşî (745-794/1344-1392) *el-Burhân*'da tefsir ilmini ele alırken Ebû Hâyyân'ın tartışmasına yer vermiştir.⁹ Çağdaş araştırmacılardan Musâ'id eṭ-Ṭayyâr (d. 1965) da tefsirde diğer kaynakları ihmal edip yalnızca dile dayanmanın sakıncasını işlerken Ebû Hâyyân'ın muasırıyla giriştiği tartışmaya kısaca değinerek bu konunun geniş şekilde ele alınması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰

Çağdaş bazı araştırmalarda Ebû Hâyyân'ın tartışmaya giriştiği kişinin Taḳıyyuddîn İbn Teymiyye (661-728/1263-1328) olduğu veya olabileceği dile getirilmektedir. Bu çalışmada Ebû Hâyyân'ın tartıştığı muasırının İbn Teymiyye olup olamayacağı konusu incelenecektir. Öncelikle iki alimin birbirleriyle olan ilişkisi analiz edilecektir. Akabinde Ebû Hâyyân'ın tartıştığı

⁶ İbn Hânel, *el-Musned*, 2:36 (No. 599).

⁷ Ebû Hâyyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 1:11-12.

⁸ Ebû Hâyyân tefsiri şöyle tanımlar: "Tefsir; Kur'an lafızlarının telaffuz keyfiyetinin, bu lafızların delaletlerinin, yalın ve terkip haldeki durumlarını, terkip halinde yüklenmiş oldukları manaların ve bunları tamamlayıcı bilgilerin araştırıldığı ilimdir." "Tamamlayıcı bilgiler" ifadesiyle neş, sebeb-i nuzül ve muḥemleri açıklamaya yarayan kıssa gibi konuları kasteder. Bkz. Ebû Hâyyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 1:36.

⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, 430.

¹⁰ Musâ'id eṭ-Ṭayyâr, *et-Tefsîru'l-Luġavî li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 642-643.

muasırının İbn Teymiyye olduğu yönündeki iddialar gözden geçirilecektir. Daha sonra söz konusu iddialar İbn Teymiyye'nin tefsir anlayışı bağlamında kritik edilecek ve değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Ebü Hayyân'ın tartıştığı muasırının İbn Teymiyye olma ihtimalini özel olarak incelemek, öncelikle çağdaş araştırmacıların konuyla ilgili iddialarının bütüncül bir analizini sunacaktır. Araştırmanın daha önceki çalışmalardan farkı, konuyla ilgili tüm verileri, iddiaları birlikte değerlendirmesi ve bilimsel bir neticeye varma amacını taşımasıdır. Analizimiz, tefsir literatüründeki müphem şahısların kimliği hakkında fikir yürütülürken; olasılık, kuvvetli ihtimal ve kesin kanaat gibi ne tür farklı sonuçların sergilendiğine dair bir örnek içermektedir. Çalışma, müphem şahısların kimliği hakkında fikir yürütürken tüm verilerin göz önünde bulundurulması ve kesinlik arz etmeyen durumlarda net ifadelerden kaçınılması gerektiğini ileri sürecektir. Ayrıca makalenin konusunu teşkil eden tartışma, hicri yedinci ve sekizinci asırlarda tefsir ilminin gündemindeki bazı sorunları içermektedir. Çalışmada tefsirde selevin yeri ve otoritesi, rey ile tefsirin meşruiyeti, belâğatin tefsirdeki yeri gibi, dikkat çekici konulara değinilecektir. Son olarak *en-Nehru'l-Mâdd* adlı eserin baskısındaki değişiklikler, günümüzde yayıncılık faaliyetlerinin ideolojik kaygılardan etkilendiğinin bir örneğini sunacaktır.

1. Ebü Hayyân ve İbn Teymiyye Arasındaki İlişki

Ebü Hayyân el-Endelüsî 654/1256 yılında Şevval ayının sonlarına doğru Gırnata'ya bağlı Maşaşşareş kasabasında doğmuştur. Endülüs ve Mağrib'de muhtelif ilimleri tahsil ettikten ve ders vermeye başladıktan sonra 677/1278, 678/1279 veya 679/1280 yılında Endülüs'ten ayrılmıştır. Endülüs'ten ayrıldıktan sonra pek çok ilim merkezine uğramış ve nihayet 679/1280 veya 680/1281 yılında Mısır'a yerleşmiştir. Pek çok eser telif etmiştir. Onun tefsir ilmiyle alakalı günümüze ulaştığı bilinen üç eseri bulunmaktadır: *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, *en-Nehru'l-Mâdd* ve *Tuḥfetu'l-Erîb*.¹¹ Ebü Hayyân *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*'in mukaddimesinde ilim için diyar diyar dolaştığını, nihayet ilmin merkezi konumunda olan Mısır'a yerleştiğini belirtmektedir.¹²

İbn Teymiyye 661/1263 yılında Harran'da doğmuş ve 667/1269 yılında ailesiyle birlikte Dimaşk'a yerleşmiştir. 683/1284 yılında Dimaşk'ta ders vermeye başlamış, çeşitli kurumlarda ve camilerde tedris faaliyetine uzun süre devam etmiştir. Halkı Moğol saldırılarına karşı direnmeye davet etmiş,

¹¹ İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemu Şuyūḥi't-Tâc es-Subkî*, 598; Şemsuddîn el-Huseynî, *Zeylu Tezkirati'l-Ḥuffâz li'z-Zehabî*, 5:14; Tâcuddîn es-Subkî, *Ṭabaḳātu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, 9:277-278; el-Makrîzî, *el-Mukaffa'l-Kebîr*, 7:504; el-Makḳarî, *Nefḥu't-Ṭib min Ğuṣni'l-Endelusi'r-Raṭîb*, 2:560-563, 580; Ebü Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 1:12-17.

¹² Ebü Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 1:8-9.

yöneticileri savaşa teşvik etmiş ve bu amaçla Kahire'ye uğramıştır. Bazı savaflara bilfiil katılmıştır. Pek çok eser telif etmiştir. Görüş ve eleştirileri tartışmalara neden olmuş ve infial uyandırmıştır. Görüşleri sebebiyle Dımaşk, Kahire ve İskenderiye'de birkaç kez hapsedilmiştir. Bir süre Dımaşk'a dönmekten menedilmiş ve birkaç yıl Kahire'de kalmıştır. 726/1326 yılında Dımaşk'ta yeniden tutuklanmış ve 728/1328'de vefat edinceye kadar iki yıl hapiste kalmıştır.¹³

Ebû Hıyyân ve İbn Teymiyye aynı dönemde yaşamıştır. Ebû Hıyyân Kahire'ye yerleştikten sonra da iki alim, Memlûkler döneminde aynı coğrafyada bir arada bulunmuşlardır. İbn Teymiyye'nin Kahire'de bulunduğu yıllarda ise iki alim birkaç yıl aynı şehirde yaşamıştır. Aşağıdaki kaynaklarda görüleceği üzere iki alim birbirini tanımaktadır. İbn Teymiyye'ye bazı alimler sempati besleyip kimi alimler karşı çıkarken, Ebû Hıyyân onu ilk tanıdığı yıllarda övmüş, daha sonra ise araları açılmıştır. İki alimin ilginç bir hikayesi vardır. Öyle ki aralarındaki ilişki hakkında günümüzde özel araştırmalar yapılmıştır.¹⁴ İki alimin başlangıçta aralarının iyi olduğuna ve sonra bozulduğuna dair birbirine benzeyen ama aynı zamanda detayda farklılıklar içeren çeşitli rivayetler bulunmaktadır.

Ebû Hıyyân'ın talebesi Taqiyyuddîn es-Subkî (683-756/1284-1355) İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (691-751/1292-1350) *el-Kaşîdetu'n-Nüniyye*'sine reddiye amacıyla telif ettiği *es-Seyfu's-Şakîl* adlı eserinde iki alim arasındaki ilişki hakkında kısaca şöyle demektedir: "Ebû Hıyyân önceleri İbn Teymiyye'ye çokça hürmet beslemektedirken *Kitâbu'l-'Arş* adlı eserini görünce ona beddua etmeye başladı. Hayatının sonuna kadar da böyle devam etti".¹⁵

Ebû Hıyyân'ın yakın talebesi Şalâhuddîn eş-Şafedî (ö. 696-764/1363) kendi döneminde yaşayan 2017 kişinin biyografisi hakkında telif ettiği *A'yânu'l-'Aşr ve A'vânu'n-Naşr*'da İbn Teymiyye'yi anlatırken şöyle der:

Mısır'da İbn Teymiyye'yi övenlerden biri de şeyhimiz Ebû Hıyyân'dı. Ancak daha sonra ondan uzaklaştı ve vefatına kadar ona mesafeli kaldı. Bunun bazı sebepleri vardır. Bir gün [tartışma esnasında] Ebû Hıyyân ona "Sibeveyhi (ö. 180/796) şöyle der" dedi, İbn Teymiyye de "Sibeveyhi yanlış söylüyor." diye cevap verdi. Ebû Hıyyân bu sebeple İbn Teymiyye'yle yollarını ayırdı. Halbuki daha önce etrafı insanlarla dolu bir mecliste otururken İbn Teymiyye'nin yanına gelmiş ve onu irticalen su beyitlerle övmüştü:

¹³ el-Bezzâr, *el-A'lâmu'l-'Aliyye fî Menâkıbi Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, 11-21, 69-76; İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, 2:387-408.

¹⁴ el-Velîd, *el-Beyân fî'l-Hilâf Beyne İbn Teymiyye ve Ebi Hıyyân*; eş-Şumrânî, "Muḥâkemetu's-Şeyḥayn İbn Teymiyye ve Ebi Hıyyân", *almoqnea.com* (14.07.2024).

¹⁵ Taqiyyuddîn es-Subkî, *es-Seyfu's-Şakîl fî'r-Redd 'alâ İbn Zefîl*, 74-75.

Taḳıyyuddīn'in yanına geldiğimizde bize göründü
 Hiçbir kusuru olmayan eşsiz bir Allah davetçisi.
 Onun yüzünde, öyle parlak bir simayla karşılaştılar ki
 O, en faziletli insandır ve aydan daha üstün bir nurdur.
 Öyle engin bir alimdir ki çağı onun ilmini kuşanmıştır.
 Hem öyle bir deryadır ki dalgalarından inciler fıskırır.
 İbn Teymiyye şeriatımızı müdafaaya koyuldu
 Tıpkı Mudar'a baş kaldıran Teym'in Efendisi gibi
 İzleri kaybolduktan sonra hakkı açığa çıkardı
 Ve kıvılcımlar savurup duran kötülüğü söndürdü.
 Hakikat ilmini arayan kişi, haydi haykır:
 İşte o, uzun süredir beklenen imamdır.¹⁶

Eş-Şafedī, Ebü Ḥayyān'ın hayatını anlatırken de kısaca şöyle der: "O, önceleri Şeyh İbn Teymiyye'ye itimat ederdi ve onu bir şiirle övmüştü. Daha sonra *Kitābu'l-'Arş* adlı eserini görünce onunla yollarını ayırdı."¹⁷

Memlûkler döneminde siyasi görevler üstlenen, tarihçi, edip ve coğrafya alimi İbn Faḍlullāh el-'Ömerī (700-749/1301-1349) İslam ülkelerini tanıttığı *Mesāliku'l-Ebşār* adlı eserinde iki alim arasındaki ilişkiye İbn Teymiyye'yi ve Sibeveyhi'yi anlattığı bölümlerde olmak üzere iki kez değinir:

İbn Teymiyye 700 yılında Mısır'a geldiğinde amcam Şerāfeddin'in -Allah ona rahmet etsin- yanında kalmış, Mısır halkını Allah yolunda cihada teşvik etmiş, sultana ve emirlere karşı sert konuşmuştu. Kahire'de kaldığı süre boyunca kendisine her gün bir dinar verilmesine karar verilmişti. Ayrıca ona birtakım hediyeler sunulmuş ve bir bohça kumaş verilmişti. Ancak o bunları kabul etmemişti. Nahivde zamanının alimi olan şeyhimiz Ebü Ḥayyān ona gelmiş ve "Bu gözler İbn Teymiyye gibisini hiç görmedi." deyip irticalen şu beyitleri okuyarak mecliste onu övmüştü ... .

¹⁶ eş-Şafedī, *A'ḳānu'l-'Aşr* ve *A'vānu'n-Naşr*, 1:247. Beyitlerin aslı kaynaklarda şu şekildedir:

لما أتينا تقي الدين لاح لنا ... داع إلى الله فرداً ماله وزر
 على شحياه من سيما الألى صحبوا ... خير البرية نور دونه القمر
 حبرٌ تسرل منه دهرنا جبراً ... بحر تقادف من أمواجه الدرر
 قام ابن تيمية في نصر شرتنا ... مقام سيد تيم إذ عصت مضر
 وأظهر الحق إذ آثاره درست ... وأحمد الشر إذ طارت له شرر
 يا من يحدث عن علم الكيان أصح ... هذا الإمام الذي قد كان ينتظر

Bazı kaynaklarda son beyit şu şekilde geçmektedir (el-Velid, *el-Beyān*, 40-41):

كنا نحدث عن حبر يعيء فيها ... أنت الإمام الذي قد كان ينتظر

Gelecek olan bir alimden bahseder dururduk

İşte sen uzun süredir beklenen o imamsın!

¹⁷ eş-Şafedī, *A'ḳānu'l-'Aşr*, 5:333.

Sonra aralarında Sibeveyhi'nin zikredildiği bir konuşma geçti. İbn Teymiyye tartışma içerisinde aniden Ebū Ḥayyān'ın hoşlanmadığı ve bundan dolayı ilişkisini bitireceği bir söz söyledi. Bu olaydan sonra Ebū Ḥayyān onu en çok kötöleyen kişi oldu. Bunu, onun için affedilmez bir günah kabul etti.¹⁸

Şeyhimiz Ebū Ḥayyān şöyle derdi: “Bu ilimde Sibeveyhi ile kıyaslanabilecek hiçbir kimse yoktur.” Şeyhülislam'ın Mısır'a gelişlerinin birinde, Ebū Ḥayyān onunla uzun vakit geçirdi, onu övdü, çok yüceltti ve faziletlerini zikretti. Bir gün İbn Teymiyye, Sibeveyhi'yi olumsuz bir şekilde zikredinceye kadar durum böyle devam etti. Bu olay yüzünden Ebū Ḥayyān, İbn Teymiyye'yi terk etti ve onunla ilişkiyi kesti. Kusurlarını zikretmeye ve saymaya başladı. Şöyle derdi: “Eğer İbn Teymiyye'nin akli başında olsaydı Sibeveyhi'yi kötülemezdi.” Ebū Ḥayyān hayatının sonuna kadar onun hakkında böyle söylemeye devam etti.¹⁹

Hadis hafızı ve tarihçi İbn Nāşiruddīn ed-Dimeşkī (777-842/1377-1438) İbn Teymiyye'yi “şeyhülislam” ünvanıyla ananları küfürle itham edenlere reddiye amacıyla yazdığı *er-Reddu'l-Vāfir* adlı eserinde, kendisinden önceki alimlerden naklen şu bilgileri aktarır:

Sonra aralarında bir tartışma oldu. İbn Teymiyye, Ebū Ḥayyān'ın hoşlanmadığı bir şey söyledi ve bu yüzden onunla ilişkisini kesti. Sonra onu en çok kötöleyen insanlardan biri oldu. Bunu onun için affedilmez bir günah saydı.

Şeyhimiz İbnü'l-Muhib eş-Şāmit (ö. 789/1388) 734 yılında hacda iken Mekke'de Ebū Ḥayyān'la buluştu ve ondan ğarīb-nādir rivayetlerinin bir kısmını dinledi. Ondaki ğarīb-nādir rivayetlerini kendi ağzından aktaran bir cüz dinledi. Söz konusu cüzün baş kısmında Ebū Ḥayyān'ın kendi nazmettiği gazeller vardı. Ebū Ḥayyān, İbn Teymiyye hakkındaki beyitlerini okumayı önce erteledi ve daha sonra ta cüzün bitişinde söz konusu beyitleri okudu.

Şeyhimin aktardığına göre o, kutsal topraklarda bu beyitleri okuduğu için özür diledi, ki bu beyitleri nazmetmesi dışında mazeret bildirmesini gerektiren bir durum yoktu. Şeyh ayrıca bu yılın Zilhicce ayının altısına tekabül eden bir pazar günü Ebū Ḥayyān'a kendi rivayetlerinden birkaç hadis okudu. Ona Şeyh Taḳıyyuddīn'i övdüğü bu beyitleri hatırlatıp okudu. O da şöyle dedi: “Bunları divanımdan kazıdım ve artık onu övmüyorum. Onunla tartışmış ve Sibeveyhi'nin sözlerini zikretmişim. O

¹⁸ İbn Faḍlullāh, *Mesāliku'l-Ebsār fī Memālikil-Emşār*, 5:341.

¹⁹ İbn Faḍlullāh, *Mesāliku'l-Ebsār*, 7:91-92.

da "Sibeveyhi saçmıyor." demişti. Bu kişi muhatap alınmayı hak etmiyor!

Ancak Şeyh Taqıyyuddîn'in vefatından sonra -Allah ona rahmet etsin- bazı Mısırlılar ona bir şiirle ağıt yaktılar ve bunu Ebü Hayyân'a sundular. O da bunu duyunca onayladı.²⁰

İbn Hacer el-'Askalânî (773-852/1372-1449) *ed-Dureru'l-Kâmine* adlı eserinde Ebü Hayyân ve İbn Teymiyye arasındaki ilişkiye her ikisinin hayatını anlattığı bölümde değinir. İki anlatım farklı detaylar içermektedir. İbn Hacer, İbn Teymiyye'nin hayatını anlatırken İbn Nâşiruddîn'in zikrettiği bilgileri aktarır. Akabinde şu detayı verir:

Derler ki İbn Teymiyye, Ebü Hayyân'a şöyle demiştir: "Sibeveyhi nahvin peygamberi değildi, masum da değildi. Ama o, *el-Kitâb*'da seksen yerde hata yaptı. Onu sen anlayamazsın." Bu olay Ebü Hayyân'ın İbn Teymiyye'yi terk etmesinin sebebidir. Ebü Hayyân onu tefsiri *el-Bahru'l-Muħiṭ*'te çok kötü anmıştır. Aynı şekilde tefsirin muhtasarı *en-Nehru'l-Mâdd*'de de onu çok kötü anmıştır.²¹

İbn Hacer, Ebü Hayyân'ı tanıttığı bölümde ise şöyle demektedir:

Ebü Hayyân önceleri İbn Teymiyye'ye hürmet ederdi. Onu bir şiirle övmüştü. Ama sonra ondan yüz çevirmiş ve muhtasar tefsirinde ondan kötü bir şekilde bahsetmiş ve onu teccimle itham etmiştir. Bu ayrılığın sebebi hakkında denir ki Ebü Hayyân onunla Arapçayla ilgili bir konuda tartışır. İbn Teymiyye, Sibeveyhi'yi kötüleyince bu Ebü Hayyân'ı rahatsız eder ve ondan uzaklaşır. Ayrıca şöyle bir sebep de nakledilir: Ebü Hayyân onun *Kitâbu'l-'Arş* adlı eserini görür ve onun mucessim olduğunu düşünür.²²

Celâluddîn es-Suyûtî (849-911/1445-1505) dilci alimlerin biyografileri hakkında telif ettiği *Buğyetu'l-Vu'ât* adlı eserinde Ebü Hayyân'ı tanıtırken onun öğrencisi Ca'fer b. Şa'leb el-Udfuvî'den (685-748/1286-1347) naklen konu hakkında şöyle der:

Ebü Hayyân, İbn Teymiyye'ye hürmet ederdi. Sonraları ikisi arasında bir mesele ortaya çıktı. Ebü Hayyân, Sibeveyhi'den bir şey nakletti. İbn Teymiyye bunun üzerine "Sibeveyhi nahvin peygamberi mi ki! Sibeveyhi kitabında otuz yerde hata etmiştir." Bunun üzerine Ebü Hayyân ondan yüz çevirdi. *En-Nehru'l-Mâdd* adlı tefsirinde onu çok kötü bir şekilde andı.²³

²⁰ İbn Nâşiruddîn, *er-Reddu'l-Vâfir 'alâ Men Ze'ame bi-enne Men Semmâ İbn Teymiyye "Şeyha'l-İslâm" Kâfir*, 119-121.

²¹ İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mi'eti's-Şâmine*, 1:177-178.

²² İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, 6:64.

²³ Celâluddîn es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Ṭabaḳâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḫât*, 282.

İki alim arasındaki ilişki hakkında farklı nakiller bu şekildedir. Yukarıdaki nakiller içerisinde Ebū Ḥayyān'ın İbn Teymiyye'yi övdüğü beyitleri divanından kazıdığı nakli dikkat çekmektedir. Bazı alimler divanın asıl nüshasında Ebū Ḥayyān'ın kazıdığı kısımları görmüş ve söz konusu beyitlerin silik de olsa halen okunabildiğine dikkat çekmiştir.²⁴ Ebū Ḥayyān'ın divanını neşreden muhakkikler bu beyitleri ana bölümde anmamış, kitabın sonunda "tekmile" başlığında aktarmıştır.²⁵ Ebū Ḥayyān'ın ender rivayetlerini içeren *Nuğbetu'z-Zam'ân* adlı cüzde beyitler mevcuttur. Ebū Ḥayyān beyitleri aktarırken şöyle demektedir: "İmam Taḳıyyuddīn İbn Teymiyye'yi Ḳal'atu'l-cebel'de ziyaret etmişim. O, Ġāzān Han (671-703/1272-1304) Şam'ı terk ettikten sonra gelmişti. Onun için nazmettiğim şu beyitleri okumuştum ..."²⁶ Dolayısıyla Ebū Ḥayyān'ın İbn Teymiyye'yi övmek için beyitler nazmettiği hem kendi ifadeleri hem kaynaklar açısından kesin gözükmektedir.

Ebū Ḥayyān'ın İbn Teymiyye'yle tanışık olduğunu gösteren bir nakil daha bulunmaktadır. Kıraat alimi Ebū'l-Ḥayr Şemsuddīn İbnu'l-Cezerī (751-833/1350-1429) Ebū Ḥayyān'ın İbn Teymiyye'ye sorduğu bir sorudan bahsetmektedir. O, kıraatlerin yediyle sınırlı olmadığı ve kırā'at-i 'aşerenin de muteber olduğu konusunu işlerken şöyle der: "Ebū Ḥayyān, bu müctehid İmam, Ebū'l-'Abbās Ahmed b. 'Abdulḥalīm İbn Teymiyye'ye bu konuyu sormuştur. O da şöyle cevap vermiştir ..."²⁷ Bu rivayet iki alim arasında bilgi alışverişi olduğunu göstermektedir.

İki alim arasında bilgi alışverişi veya etkileşim olduğunu gösterme ihtimali bulunan diğer bir konu üç talak meselesidir. Bilindiği üzere İbn Teymiyye'ye göre bir defada söylenen üç talak lafzıyla sadece bir talak gerçekleşir.²⁸ Ebū Ḥayyān da Bakara 2/229. ayeti tefsir ederken buna benzer bir görüş ileri sürmüştür:

Hep içten içe şöyle düşünmüşümdür: Biri "Sen iki veya üç defa boşsun." dese sadece bir boşama gerçekleşir. Çünkü bu "üç defa" ifadesi talak fiilinin mastardır ve bir sayıya işaret etmektedir. Mastardaki sayının kastedilebilmesi için mastarda amel eden fiilin de tekrar tekrar mevcut olması gerekir. "حَبْرَتُ حَبْرَتَيْنِ أَوْ ثَلَاثِ حَبْرَاتٍ" denmesi gibi. Çünkü mastar, fiilin sayısına delalet eder. Eylem bilfiil tekrarlanmadığı zaman mastarını tekrarlanması ve sayının sırasına işaret etmesi mümkün değildir. "Sen üç defa boşsun." sözü tek bir lafızdır ve anlamı tek eyleme

²⁴ el-Velid, *el-Beyān*, 44.

²⁵ Ebū Ḥayyān, *Dīvān*, 447-448.

²⁶ Ebū Ḥayyān el-Endelusī, *Nuğbetu'z-Zam'ân min Fevāidi Ebi Ḥayyān*, 104-105.

²⁷ İbnu'l-Cezerī, *Muncidu'l-Muḳrri'in ve Murşidu't-Ṭālibin*, 67.

²⁸ İbn Teymiyye, *Mecmū'u'l-Fetāvā*, 33:9.

işaret eder. Bir, üç veya iki olamaz. Bu, birinin bir adama bir şey satarken “Bunu sana üç kez sattım.” demesine benzer. “Ben bunu sana üç defa sattım.” demesi anlamsızdır, yapılan tek satış eylemine uymaz.²⁹

Ebü Hayyân'ın bu düşüncesi açık bir şekilde İbn Teymiyye'nin tek talak düşüncesiyle benzerlik arz etmektedir. Nitekim Hıncelî alim Mer'î b. Yûsuf (ö. 1033/1624) üç talak konusunda iki alimin aynı görüşü benimsediğine dikkat çekmiştir.³⁰

Yukarıdaki nakiller ve veriler bir bütün olarak okunduğunda iki alim arasındaki ilişki kaynaklar arasındaki farklılıkları birlikte göz önünde bulundurarak şu şekilde özetlenebilir: Ebü Hayyân başlangıçta İbn Teymiyye'ye oldukça hürmet eder. Onu öven beyitler söyler. İki alim arasında bilgi alışverişi ve etkileşim de olur. Fakat bir süre sonra araları bozulur. Aralarının açılma sebebi hakkında iki sebep nakledilir. Aktarılan bir sebep İbn Teymiyye'nin Sîbeveyhi'ye hata nispet etmesi ve onu küçümsemesi sonrasında Ebü Hayyân'ın buna kızmasıdır. Aktarılan ikinci sebebe göre Ebü Hayyân, İbn Teymiyye'nin *Kitābu'l-'Arş* adlı eserine vâkıf olur ve tecsîm içeren fikirleri sebebiyle ondan uzaklaşır. Ebü Hayyân her iki tefsirinde veya sadece *en-Nehru'l-Mâdd*'de İbn Teymiyye'yi son derece sert bir şekilde eleştirir. Hayatının sonuna kadar ona kızgınlığı devam eder. Ancak İbn Teymiyye'nin vefatından sonra bazı Mısırlıların ona şiirle ağıt yakması ve Ebü Hayyân'ın bu beyitleri onaylaması, onun kızgınlığının sonraları geçtiğine bir işaret olarak okunabilir.

Ebü Hayyân'ın nezdinde Sîbeveyhi çok önemli bir isimdir. O, Endülüslü alimlerin Sîbeveyhi'nin *el-Kitāb*'ını şerh etme ve okutma açısından eşsiz olduklarını ileri sürer. Sîbeveyhi'nin *el-Kitāb*'ını nahiv eserlerinin en üstünü kabul eder.³¹ Ebü Hayyân nahiv yönteminde ve tercihlerinde Sîbeveyhi'ye ve Basralıların çoğunluğuna bağlıdır.³² Dolayısıyla Sîbeveyhi'ye bu derece önem veren Ebü Hayyân, onu eleştirdiği için İbn Teymiyye'ye kızmıştır.

Bazı araştırmacılar iki alim arasındaki ilişki ve soruna dair nakillerdeki bilgilere kuşkuyla yaklaşmaktadır. Örneğin eş-Şerîf'e göre İbn Teymiyye'nin Sîbeveyhi'ye otuz veya seksen yerde hata nisbet etmesi destekten yoksun bir bilgidir. Ayrıca İbn Teymiyye, söz konusu nakillerde belirtilen tecsîm görüşünü benimsememektedir.³³ İki alimin arasının açılmasına neden olan sebepler hakkındaki anlatılara kuşkuyla yaklaşan çağdaş araştırmacıların,

²⁹ Ebü Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 4:236-237.

³⁰ Mer'î b. Yûsuf, *eş-Şehâdetu'z-Zekîyye fî Şenâ'î'l-E'immeti 'alâ İbn Teymiyye*, 91.

³¹ Ebü Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 1:7-8, 14.

³² Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 322.

³³ Hasan es-Senûsî eş-Şerîf, “Liḳâu Ebî Hayyân bi-İbni Teymiyye ve Aḥṭâu Sîbeveyhi'l-Mez'ûme ve Eġâlîtiḥ beyne'n-Nefyi ve'l-İşbât”, 215-229.

İbn Teymiyye'yi savunma refleksiyle böyle davranmaları ihtimal dahilindedir.

İki alim arasında ayrışmaya sebep olan iki sebep içinde, Sıbeveyhi hakkındaki anlatılar daha çok öne çıkmaktadır.³⁴ Fakat Zâhid el-Kevserî'nin (ö. 1952) isabetle belirttiği gibi, Ebû Hâyyân'ın İbn Teymiyye'den uzaklaşmasının temel sebebinin akidevi ihtilaf olduğu söylenebilir. el-Kevserî'ye göre Sıbeveyhi hakkındaki tartışma iki alim arasında hayat boyu devam edecek bir ayrılık sebebi olacak nitelikte değildir.³⁵

İbn Teymiyye'nin Eş'arî/Şâfi'î düşünceye karşı tutumu ve maruz kaldığı tepkiler, el-Kevserî'nin yargısını desteklemektedir. İbn Teymiyye, yaşadığı dönemde ve coğrafyada hakim mezhebi oluşturan Eş'arî/Şâfi'î düşünceye muhalif bir isimdir. Onun Eş'arî düşünceye karşı muhalefeti, tarihsel ve metodolojik temellere dayanmaktadır. İbn Teymiyye, hicri 7. yüzyılın sonlarında Şam bölgesinde yoğunlaşan "tecsîm", "teşbih", "te'vîl" ve "cebr" gibi tartışmaların yaşandığı bir döneme tanıklık etmiştir. Bu tartışmalarda Hânelîler, Allah'ın sıfatlarını olduğu gibi kabul ettikleri için Eş'arîler tarafından "tecsîm" ve "teşbih" ile suçlanmıştır. İbn Teymiyye, Hânelî geleneğinin bir parçası olarak bu mücadeleye katılmış ve Eş'arîliği eleştirmiştir. Pek çok alimden ve Şâfi'î-Eş'arî çevrelerden gelen ağır eleştirilerle, ithamlarla karşı karşıya kalmıştır.³⁶

İbn Teymiyye'nin düşüncesinde selef vurgusu ve Ehl-i Sünnet savunusu iç içedir. O, Eş'arîliği yoğun bir şekilde eleştirirken, selef algısı üzerinden Ehl-i Sünnet'i savunur. Ru'yetullâh gibi bazı konularda, Eş'arîliği Şia ve Mutezile'den daha makul bulsa da Eş'arîleri aşırı ölçüde tenkit eder. Ona göre Eş'arî düşüncede felsefi bir yaklaşım hakimdir. Kelam ilmi, felsefe ve Aristo mantığı ile iç içe geçmiştir. Bu sistem, Mutezile metodunu benimseyerek selefin yolundan uzaklaşmıştır. İbn Teymiyye, özellikle mute'a'hhirûn Eş'arîlerin seleften uzaklaştığını belirtir. Erken dönem Kullâbî ve Eş'arî temsilcilerini daha az eleştirse de Sünni kelamın kurucuları olan 'Abdullâh b. Kullâb el-Başrî (ö. 240/854?), el-Hâriş el-Muḥâsibî (ö. 243/857), Ebû'l-'Abbâs el-Ḳalânîsî (ö. 4./9. yüzyıl başları?) ve Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-36) gibi isimler de onun eleştirilerinden kurtulamaz.³⁷

Haberî sıfatların yorumlanması, Ehl-i Hadis ile kelamcılar arasındaki kadim bir tartışma konusudur. Bu ihtilaf, Eş'arîler ve Hânelîler arasında devam etmiştir. Hânelî bir alim olan İbn Teymiyye, birçok eserinde haberî sıfatların

³⁴ Hasan Kaya, *Memlûk Eş'arîliğinin İbn Teymiyye Eleştirisi*, 189.

³⁵ M. Zâhid el-Kevserî, *Tekmiletu'r-redd 'alâ Nünüyyeti İbni'l-Ḳayyim*, 75.

³⁶ İsmail Akkoyunlu, *İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi (Minhâcü's-Sünne) Selefî Geleneğin Şillik Eleştirisi*, 142-148.

³⁷ Akkoyunlu, *İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi*, 125-134, 142-148.

teviline itiraz etmiş, özellikle Allah'ın arşa istivasını mecazi anlamda değil, zahirî şekilde anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu zahirî anlayışın Allah'a teşbîh veya tecsîm getirmemesi gerektiğini de belirtmiştir. Her ne kadar İbn Teymiyye, teşbîh ve tecsîm düşüncesine girmeksizin ilahi sıfatların zahiri üzere anlaşılmaları gerektiğini ifade etmekteyse de onun muhalifleri bu yaklaşımın tecsîm anlayışını doğuracağı noktasında ısrar etmişlerdir.³⁸

Tabakât kaynaklarındaki bilgilere ve öğrencilerinin ifadesine göre Ebü Hıyyân; felsefe, itizâl ve tecsîm düşüncelerinden uzaktı. Ayrıca selefin yöntemine bağlıydı.³⁹ Ebü Hıyyân'ın "selefe bağlı" oluşu İbn Teymiyye'ye yakın bir düşünceye sahip olduğu şeklinde okunmamalıdır. O, felsefi kelimadan uzak bir itikada sahipti. İtikadi açıdan ise Eş'ariyye mezhebine mensuptu. Tefsirindeki şu tercihleri, Eş'ariyye mezhebine mensup olduğunu göstermektedir: Akli naklin önüne geçirmesi, zatî sıfatları kabul etmesi, Allah'ın bazı isimlerini tevil etmesi, kelâm-ı nefsiyi benimsemesi, haberî ve fiilî sıfatları tevil etmesi, rüyeti "cihet olmaksızın" kaydıyla kabul etmesi, fiillerin insanların kesbi ve Allah'ın yaratması ile gerçekleştiğini kabul etmesi, imanın tasdik olduğu, artıp eksilmediği ve amelin imana dahil olmadığı fikrini benimsemesi.⁴⁰ Dolayısıyla Ebü Hıyyân, Eş'ariyye mezhebine mensup olduğu için akidevi açıdan İbn Teymiyye'yle ihtilafa düşmüştür. Akidevi ve fikrî ayrılık, iki alim arasındaki problemin en önemli nedeni olmalıdır.

Kaynaklarda Ebü Hıyyân'ın her iki tefsirinde veya sadece *en-Nehru'l-Mâdd*'de İbn Teymiyye'yi son derece sert şekilde eleştirdiği bilgisi dikkat çekmektedir. Acaba Ebü Hıyyân, İbn Teymiyye'yi iki tefsir kitabında veya birinde yermiş midir? İbn Teymiyye, *el-Bahrü'l-Muħiṭ*'te ismen geçmemektedir. Fakat, Ebü Hıyyân nesih ayetinde tefsir dışındaki konulara girdiği için Fahruddîn er-Râzî'yi (543-606/1149-1210) eleştirirken, aşırı alimlerden birinin *Mefâtiḥu'l-Ġayb* için "Onda tefsirden başka her şey vardır." şeklinde bir eleştiride bulunduğunu aktarır.⁴¹ Bu aşırı kimsenin İbn Teymiyye olduğu söylenebilir.⁴² Ebü Hıyyân burada "mu'âşır" ifadesini kullanmaksızın ona atıf yapmıştır.

Ebü Hıyyân, *en-Nehru'l-Mâdd*'de *kursîyi* (2/el-Bakara:255) tefsir ederken İbn Teymiyye'nin *Kitâbu'l-'Arş* adlı eserine temas eder ve ondan "şu bize muasır olan zat" diye bahsederek şöyle der: "Şu muasırımız olan Aḥmed

³⁸ Hasan Kaya, *Memlûk Eşariliğinin İbn Teymiyye Eleştirisi*, 19, 180-182, 196, 203.

³⁹ eş-Şafedî, *A'yânü'l-'Aşr*, 5:333; İbn Hacer, *ed-Durer*, 6:64; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, 1:282.

⁴⁰ 'Abdulmuhsin et-Turkî, "Mukaddimetü't-Taḥkîk," 50-52.

⁴¹ Ebü Hıyyân, *el-Bahrü'l-Muħiṭ*, 2:408.

⁴² eş-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4:179; Mesut Kaya ve Hatice Tekin, "Asrının Tercumânü'l-Kur'ân'ı: İbn Hacer el-Askalânî'nin Müfessir Yönü Üzerine Bir İnceleme," 248.

İbn Teymiyye'nin kendi el yazısıyla yazdığı *Kitābu'l-'Arş* adlı eserinde şunu okudum: 'Yüce Allah *kursin*in üzerinde oturmaktadır. Rasulullah'ın (sav) oturacağı yeri boş bırakmıştır.'"43 Ebü Hıyyān burada İbn Teymiyye'nin tecsīm içerikli bir inanca sahip olduğunu belirtmektedir.

Ebü Hıyyān, *Kitābu'l-'Arş* adlı esere atıfta bulunmaktadır. Fakat İbn Teymiyye'nin *'Arş* ile ilgili eserinin matbu baskılarında, Hz. Peygamber'in arşa oturmasıyla ilgili bir rivayet yoktur.44 İbn Teymiyye, daha başka eserlerinde söz konusu rivayeti aktarmış ve içeriğini kabul etmiştir.45 Dolayısıyla her ne kadar eserin ismi noktasında bir işkāl söz konusuysa da Ebü Hıyyān'ın tecsīm içerikli bu bakış açısını İbn Teymiyye'ye atfetmesi bir problem teşkil etmemektedir. O, ya ilgili eserin ismini karıştırmıştır veya *Kitābu'l-'Arş* adlı eserin mevcut nüshaları eksiktir.46

Ebü Hıyyān'ın İbn Teymiyye'ye tecsīm atfeden sözleri *en-Nehru'l-Mādd*'in Maṭba'atu's-Sa'āde baskısında yoktur.47 Fakat Dāru'l-Cinān ve Dāru'l-Cil baskılarında mevcuttur.48 Bu, mevzubahis sözlerin mevcudiyetine kuşku düşürecek bir durum değildir. Maṭba'atu's-Sa'āde baskısında bu sözler kasten çıkarılmıştır. Zāhid el-Kevserī'nin aktarımına göre Maṭba'atu's-Sa'āde baskısında eserin musahhihi, Ebü Hıyyān'ın İbn Teymiyye hakkındaki sözlerini ağır bulmuş, bir Müslümana tecsīm inancı atfetmekten sakınmış ve bu sebeple yukarıdaki sözleri çıkarmıştır.49 Dolayısıyla Ebü Hıyyān *en-Nehru'l-Mādd*'de İbn Teymiyye'den açıkça bahsetmiştir ve onun tecsīm inancına sahip olduğuna göndermede bulunmuştur. Nitekim *en-Nehru'l-Mādd*'in yazma nüshalarında İbn Teymiyye'den bahseden kısım mevcuttur.50

el-Baḥru'l-Muḥiṭ'te nesih ayetinin tefsiri esnasında muhtemelen İbn Teymiyye'ye gönderme yaptığı "aşırı alimlerden biri" ifadesi, kaynaklarda geçen "son derece sert bir şekilde eleştiri" niteliğini kısmen haiz olabilirse de tam olarak taşımamaktadır. Dolayısıyla Ebü Hıyyān'ın *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'te İbn Teymiyye'yi son derece sert şekilde eleştirdiği iddiası doğrusa bu takdirde tefsirin mukaddimesindeki muasır zatın İbn Teymiyye olması ihtimali akla gelmektedir. Zira mukaddimedeki ifadeler gerçekten de oldukça

43 Ebü Hıyyān el-Endelusī, *en-Nehru'l-Mādd mine'l-Baḥri'l-Muḥiṭ*, 1:372.

44 İbn Teymiyye, *'Arşu'r-Rahmān ve mā Verade fihī mine'l-Āyat ve'l-Eḥādīs*, 11-50.

45 İbn Teymiyye, *Mecmū'u'l-Fetāvā*, 4:374.

46 el-Velid, *el-Beyān*, 100.

47 Ebü Hıyyān el-Endelusī, *Tefsīru'l-Baḥri'l-Muḥiṭ (en-Nehru'l-Mādd ve ed-Durru'l-Laḫiṭ ile birlikte)*, 2:280.

48 Ebü Hıyyān el-Endelusī, *Tefsīru'n-Nehri'l-Mādd mine'l-Baḥri'l-Muḥiṭ*, 1:254.

49 el-Kevserī, *Tekmiletu'r-Redd*, 75. Ebü Hıyyān'ın İbn Teymiyye hakkındaki sözlerinin Maṭba'atu's-Sa'āde baskısından kasten çıkarılması hakkında ayrıca bkz. Aḫmed b. Muḥammed b. Şiddiḳ el-Ġumārī el-Ḥasenī, *'Alī b. Ebī Ṭālib: İmāmu'l-'Ārifīn*, 163; Ebü'l-Faḍl 'Abdullāh el-Ġumārī, *Bide'u't-Tefāsīr*, 158-159.

50 Örneğin bk. Ebü Hıyyān el-Endelusī, *en-Nehru'l-Mādd*, v. 52a.

serttir. Söz konusu kişinin İbn Teymiyye olduğu iddialarına ikinci başlıkta değinilecektir.

2. Ebü Hıyyān'ın Tartıştığı Muasırının İbn Teymiyye Olduğu Yönündeki İddialar

Günümüzde bazı araştırmacılar *el-Baħru'l-Muħiṭ*'in mukaddimesinde Ebü Hıyyān'ın tartıştığı “mu'āşır” kişinin İbn Teymiyye olduğunu düşünmüştür. Bir kısmı söz konusu şahsın İbn Teymiyye olduğuna kesin bir şekilde kani iken bazıları bunu kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirmektedir.

Ebü Hıyyān *el-Baħru'l-Muħiṭ*'te birkaç yerde muasır biri(leri)ne atıf yapar.⁵¹ Tefsirdeki “mu'āşır” atıflarının sadece İbn Teymiyye veya başka bir alim için olduğu söylenemez. Zira Ebü Hıyyān “mu'āşır” kelimesini kendinden çok önce vefat eden İbn Mâlik eṭ-Ṭâi'yi (600-672/1204-1274) kapsayacak kadar geniş bir ulema zümresi için kullanmaktadır.⁵² “Mu'āşır” şeklindeki atıflardan bir kısmı İbn Teymiyye'nin görüşünden farklı bir içeriğe sahip olup başka bir alime aittir. Örneğin Ebü Hıyyān, “Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti.” (2/el-Baħara:31) ifadesinin tefsirinde Hz. Adem'e hangi isimlerin öğretildiği hakkındaki görüşleri sayarken muasır alimlerden birinin tercihine göre Hz. Adem'e kendi zürriyetinin isimlerinin öğretildiğini zikreder.⁵³ Fakat İbn Teymiyye'ye göre Hz. Adem'e öğretilen isimler kendi zürriyetinin isimleri değil her şeyin ismidir.⁵⁴ Cizye ve ħızy (Rezil olma, hakir ve hor duruma düşme) konusunda Ebü Hıyyān'ın bir muasırından aktardığı görüşlerle İbn Teymiyye'nin cizye konusuna bakışı arasında kimi benzerlikler bulunsa⁵⁵ da söz konusu atfın ve diğerlerinin İbn Teymiyye'ye ait olduğunu kanıtlayacak kesin bir veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla *el-Baħru'l-Muħiṭ*'te “mu'āşır” ifadesiyle yapılan atıflar içinde İbn Teymiyye'ye ait olması muhtemel olanı, makalenin konusunu teşkil eden tartıştırmada yani *el-Baħru'l-Muħiṭ*'in mukaddimesinde geçen atıftır.

Walid Ahmad Saleh, Ebü Hıyyān'ın tartıştığı muasırın kesinlikle İbn Teymiyye olduğu kanaatindedir. Zira İbn Teymiyye, Ebü Hıyyān'ın aktardığı görüşleri daha sonra telif ettiği *Muħaddime*'de formüle etmiş ve özetlemiştir. Saleh, İbn Hacer'in aktardığı “Ebü Hıyyān, onu tefsiri *el-Baħru'l-Muħiṭ*'te çok kötü anmıştır. Aynı şekilde tefsirin muhtasarı *en-Nehru'l-Mâdd*'de de onu çok kötü anmıştır.” şeklindeki bilgiye dayanarak Ebü Hıyyān'ın *el-Baħru'l-*

⁵¹ Bkz. Ebü Hıyyān, *el-Baħru'l-Muħiṭ*, 1:398, 407, 431, 2:326, 373-374, 451, 4:466, 5:280, 6:58, 8:272, 15:133, 17:447.

⁵² Ebü Hıyyān, *el-Baħru'l-Muħiṭ*, 17:447.

⁵³ Ebü Hıyyān, *el-Baħru'l-Muħiṭ*, 1:398.

⁵⁴ İbn Teymiyye, *el-İstıķāme*, 199.

⁵⁵ Kırş. Ebü Hıyyān, *el-Baħru'l-Muħiṭ*, 2:451; İbn Teymiyye, *Mecmū'u'l-Fetāvā*, 19:18.

Muḥiṭ'te İbn Teymiyye'ye "mu'âşır" diye atıfta bulunarak hakaretler yağdırdığını düşünmektedir.⁵⁶ O, bu konu hakkında ayrıca şöyle demektedir:

Ebū Ḥayyān, araları bozulmadan önce İbn Teymiyye'den görüşlerinin bir özetini almıştı ve daha sonra İbn Teymiyye'nin hermenötik bakış açısının temellerini ve argümanlarını şaheser eseri *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'te bir sayfadan az bir bölümde reddetmişti. Gerçekten de İbn Teymiyye, risalesinin ilk dört bölümünü yazarken büyük ihtimalle Ebū Ḥayyān'ın eleştirilerine cevap veriyordu. Ebū Ḥayyān, selef külliyyatındaki çelişkili yorumlar meselesini, onların vahye dayalı bilgi almadıklarının açık bir kanıtı olarak ortaya koymuştur. Orta Çağ tefsir geleneği, müfessirin otoritesine yönelik böylesine radikal bir kısıtlamaya boyun eğmeyi reddetmiştir.⁵⁷

Saleh'in görüşlerinde özellikle iki husus dikkat çekmektedir: O, Ebū Ḥayyān'ın mukaddimedeki "mu'âşır" ifadesiyle kesinlikle İbn Teymiyye'yi kastettiğini düşünmektedir. Ayrıca İbn Teymiyye'nin *Muḥaddime*'yi Ebū Ḥayyān'a cevap olarak yazdığı kanaatindedir. Saleh, İbn Ḥacer'in nakline dayanması dışında bu tercihini tartışmaya açmamakta ve herhangi bir gerekçe belirtmemektedir.

Mesut Kaya, 2020 yılında yayınladığı bir çalışmada *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'in mukaddimesinde bahsi geçen muasır kişinin İbn Teymiyye olmasını imkan dahilinde görür.⁵⁸ 2023 yılında yayınladığı bir diğer makalede ise Ebū Ḥayyān'ın İbn Teymiyye'den bahsettiği fikrini benimseyen bir ifade kullanmıştır (Bir yerde de ondan şöyle söz etmiştir: "Bir gün çağdaşlarımızdan biriyle aramızda bir konuşma geçti ...")⁵⁹ Kaya, bu tercihi hakkında herhangi bir gerekçe belirtmemektedir.

Aḥmed Fethī el-Beşir, *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'te Ebū Ḥayyān'ın tartıştığı muasırın İbn Teymiyye olduğu kanaatindedir. Onu bu kanaate sevk eden dayanaklar şunlardır: Hicri yedinci-sekizinci asırlarda tefsirde selevin önemine en çok vurgu yapan kişi İbn Teymiyye'dir. Ebū Ḥayyān'ın *en-Nehru'l-Mādd*'deki "şu bizimle muasır olan zat" şeklindeki sözü, *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'in mukaddimesinde geçen "bize muasır olan bir şahıs" sözüne benzer bir ifadedir. Ayrıca kaynaklarda "Ebū Ḥayyān *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'te İbn Teymiyye'yi sert şekilde eleştirdi." yönünde bir kayıt yer almaktadır. Ebū Ḥayyān'ın tartışma anında söylediği "Şimdi böyle bir adam akıllı sayılır mı!" ve "Bu batıl bir sözdür." şeklindeki ifadesi *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'teki sert eleştiri

⁵⁶ Walid A. Saleh, "Ibn Taymiyya and the Rise of Radical Hermeneutics: An Analysis of An Introduction to the Foundations of Qur'ānic Exegesis," 123, 152, 154, 162.

⁵⁷ Saleh, "Ibn Taymiyya and the Rise of Radical Hermeneutics," 152.

⁵⁸ Mesut Kaya, "Memlûk Dönemi Tefsir Eğitimi ve Çalışmaları: Tarihsel Bir Değerlendirme," 1007.

⁵⁹ Mesut Kaya, "Tefsirde Usul Arayışları: Memlûkler Döneminde Tefsir Usulü ve Kur'an İlimleri Çalışmaları," 436.

olmalıdır. Dolayısıyla el-Beşîr'e göre kesinlikle veya çok büyük olasılıkla bu kişi İbn Teymiyye'dir.⁶⁰

Görüldüğü üzere el-Beşîr gerekçelerini sunmuştur. Onun görüşünü benimseyen başka araştırmacılar da bulunmaktadır. el-Hârişî ve el-Yemânî, el-Beşîr'e atıfta bulunarak Ebü Hıyyân'ın tartıştığı kişinin İbn Teymiyye olduğu kanaatini taşıdıklarını belirtmişlerdir.⁶¹

el-Velîd de *el-Baħru'l-Muħiṭ*'in mukaddimesinde Ebü Hıyyân'ın tartıştığı muasırın büyük ihtimalle (في الغالب الراجح) İbn Teymiyye olduğu kanaatini taşır. O, el-Beşîr'in ileri sürdüğü argümanları benimser. Fazladan olarak Ebü Hıyyân'ın her iki tefsirinde veya sadece *en-Nehru'l-Mâdd*'de İbn Teymiyye'yi son derece sert eleştirdiği bilgisini tahlil ederken, *el-Baħru'l-Muħiṭ*'teki "Şimdi böyle bir adam akıllı sayılır mı!" ve "Bu batıl bir sözdür." şeklindeki sözlerin *en-Nehru'l-Mâdd*'deki tecsim atfından daha ağır olduğu kanaatindedir. Ona göre Ebü Hıyyân şayet İbn Teymiyye'yi yermişse buna en uygun bölüm *el-Baħru'l-Muħiṭ*'teki tartışmadır. el-Velîd ayrıca iki alimin arasının açılma sebeplerinden birinin, tefsir ilminin mahiyeti hakkındaki bu tartışmanın kendisi olabileceği düşüncesindedir.⁶²

3. İbn Teymiyye'nin Tefsir Anlayışı Bağlamında İddiaların Analizi

Önceki başlıkta *el-Baħru'l-Muħiṭ*'in mukaddimesinde bahsi geçen muasırın büyük ihtimalle veya kesinlikle İbn Teymiyye olduğu iddiaları zikredildi. Şimdi İbn Teymiyye'nin tefsir anlayışı bağlamında bu iddiaların sağlaması yapılacaktır.

Ebü Hıyyân'ın aktarımını esas alırsak onun karşısında tefsiri Mucâhid, eṭ-Ṭāvūs ve İkrime gibi selef alimlere bağlı gören, sahabenin de her ayetin tefsirini mutlaka Hz. Peygamber'den sorup öğrendiğini düşünen biri bulunmaktadır. Ayrıca bu kişiye göre tabiinden sonraki alimlerin; tefsire, Kur'an'ın anlamlarına, inceliklerine ve Kur'an'daki fesahat, beyan ve i'câz ilimlerinin güzelliklerini ortaya koymaya dair yaptıkları tüm çıkarımlar Mucâhid vb. kimselere isnat edilmediği sürece muteber kabul edilmemektedir.

Ebü Hıyyân'ın zikrettiği bu yaklaşımla İbn Teymiyye'nin tefsir anlayışı arasında büyük ölçüde paralellikler bulunmaktadır.⁶³ Hz. Peygamber'in Kur'an'ın tamamını sahabeye tefsir ettiği meselesinde akla İbn Teymiyye

⁶⁰ Ahmed Fethî el-Beşîr, *el-Kavl bi Tevaḳkuḫi Tefsiri'l-Kur'an 'alâ Akvâli's-Selef: Dirâse fî İstidlâli İbn Teymiyye min Hilâl Kitâbiḫ Cevâbu'l-İ'tiraḳâti'l-Mıṣriyye 'ale'l-Futya'l-Hameviyye*, 3, 14-15, 50, 84.

⁶¹ Şabâh 'Abdullâh 'Ayid Âl-i Hedbân el-Hârişî, "eṣ-Şavâriḫü'l-Mu'tebera fi'l-Ḥurûc 'ani'z-Zâhir 'inde Ebi Hıyyân el-Endelusî fi Tefsirihi'l-Baħri'l-Muħiṭ: Dirâse Nazariyye Taṭbikiyye", 1531; Ḥalil Maḫmûd el-Yemânî, *Hucciyetu Tefsiri's-Selef 'inde İbn Teymiyye*, 60.

⁶² el-Velîd, *el-Beyân*, 57, 125, 132-136.

⁶³ eṭ-Ṭayyâr, *et-Tefsiru'l-Luġavi*, 642.

gelmektedir. Onun bazı ifadeleri Hz. Peygamber'in (sav) Kur'an'ın tümünü ashabına tefsir ettiği iddiasını akla getirmektedir. Örneğin mukaddimesinin başında şöyle demektedir: "Bilinmelidir ki Peygamber (sav) Kur'an'ın lafızlarını ashabına açıkladığı gibi manalarını da onlara açıklamıştır."⁶⁴ Sahabenin Kur'an'ın anlamlarını Hz. Peygamber'e sorduğuna vurgu yaparken de şöyle demektedir: "Bir toplumun tıp, matematik gibi herhangi bir ilim hakkında yazılmış bir eseri okuyup da izahını talep etmemeleri adeten imkansızken, dünya ve ahiret saadetlerini, kurtuluşlarını içeren Allah'ın kitabı için böyle bir şey nasıl mümkün olur?"⁶⁵ Bir diğer ifadesi de şöyledir: "Sahabe ve tabiinden geldiği sabit olan tefsire gelince, sahabenin Kur'an'ın lafız ve manalarını tamamen/birlikte Hz. Peygamber'den (sav) rivayet ettiklerini bildikleri için ilim ehli onu kabul etmişlerdir."⁶⁶ Bu tarz ifadeler İbn Teymiyye'nin Hz. Peygamber'in Kur'an'ın tamamını ashabına tefsir ettiği kanaatini taşıdığı düşüncesine neden olmaktadır.

Aslında İbn Teymiyye'ye göre sahabe her ayetin tefsirini Hz. Peygamber'e sorarak ondan öğrenmiş değildir. Nassa çokça vurgu yapan tutumu ve tevil karşıtlığı, tefsir tarihinde İbn Teymiyye'nin "Hz. Peygamber (sav) Kur'an'ın tümünü sahabeye izah etmiştir." görüşünde olduğu yönünde yanlış bir bilginin yayılmasına neden olmuştur.⁶⁷ Fakat her ne kadar İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in (sav) Kur'an'ın her ayetini tek tek ashabına beyan ettiğini düşünmese de onun yukarıdaki ifadelere benzer vurguları böyle bir düşünceye sahip olduğu düşüncesini akla getirmiştir. Dolayısıyla şayet Ebû Hıyyân, bu tartışmada İbn Teymiyye'yi kastediyorsa bu açıdan bir sorun yoktur. Ebû Hıyyân, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın manalarını da beyan edişine yaptığı vurgular nedeniyle İbn Teymiyye'nin Kur'an'ın tümünün sünnet tarafından açıklandığı düşüncesini taşıdığını zannetmiş olabilir. Nitekim günümüzde de birçok araştırmacı İbn Teymiyye'nin böyle düşündüğü zannına kapılmıştır.⁶⁸

Ebû Hıyyân'ın karşısındaki şahsa göre tabiinden sonraki alimlerin; tefsire, Kur'an'ın anlamlarına, inceliklerine ve Kur'an'daki fesahat, beyan ve i'câz ilimlerinin güzelliklerini ortaya koymaya dair yaptıkları tüm çıkarımlar Mucâhid vb. kimselere isnat edilmediği sürece muteber kabul edilmemektedir. Bu nokta üzerinde biraz durulmalıdır. Zira İbn Teymiyye'nin rivayet ve dil arasında nasıl bir metot benimsediği

⁶⁴ İbn Teymiyye, *Muqaddime fî Uşûli't-Tefsîr & Kâ'ide fî Feđâ'ili'l-Kur'an*, 91.

⁶⁵ İbn Teymiyye, *Muqaddime*, 94.

⁶⁶ İbn Teymiyye, *Buğyetu'l-Murtâd fî'r-Redd 'ale'l-Mutefelsife ve'l-Karâmiğa ve'l-Bâtıniyye*, 330.

⁶⁷ Bkz. Esat Sabırlı, "Tefsir Tarihinde Yerleşik Bir Kabulün Tahlil ve Tenkidi: İbn Teymiyye'ye Göre Hz. Peygamber (s.a) Kur'an'ın Tamamını Tefsir Etmiş Midir?," 319-338.

⁶⁸ Sabırlı, "İbn Teymiyye'ye Göre Hz. Peygamber (s.a) Kur'an'ın Tamamını Tefsir Etmiş Midir?," 324-325.

meselesinde dikkatli olunmalıdır. Onun tefsir anlayışında iki boyut göze çarpmaktadır: Birincisi, ona göre tefsir yalnızca seleften gelen rivayetlerle sınırlı değildir. İkincisi ise tefsirde selefte muhalif bir görüş muteber değildir.

İlk boyuta gelince İbn Teymiyye, tefsirin tek kaynağının rivayet olduğunu düşünmez. O, eserlerinde, anlaşılması açısından Kur'an'ın dört kısma ayrıldığı hakkında İbn 'Abbâs'tan nakledilen rivayeti⁶⁹ eleştiri yapmaksızın nakleder.⁷⁰ Dolayısıyla bu taksimi kabul eder. Bu taksimi kabul ettiğine göre o, tefsirde dili de bir araç olarak görür.

İbn Teymiyye, Kur'an'dan dil düzeyinde ve metin odaklı çıkarımlarda bulunmaya karşı çıkmaz. O, lafzi karinelere itibar etmek gerektiğini sık sık vurgular. Ayrıca ona göre, Kur'an'daki anlamın doğru tespiti için ifade tarzı ve üslubu dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, Kur'an'ın bütünlüğü ve lafızların geçtiği metinsel bağlam önemlidir. Ona göre, bir lafız ancak o lafzın kullanıldığı dil ve hitap tarzı bilindiğinde doğru anlaşılır. Hz. Peygamber'in lafızlarını ve hitap şeklini dikkate alanlar, başkalarının fark edemediği anlamları kavrayabilirler. Dolayısıyla, murad-ı ilahî'yi anlamak için Kur'an ve hadis lafızlarının bağlamları ve Peygamber'in (sav) bu lafızlarla neyi kastettiği araştırılmalıdır.⁷¹

İbn Teymiyye *felek* kelimesini açıklarken şöyle der: "Tefsir ve dil alimleri *felek*in 'yuvarlak' olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Allah'ın kitabının anlamları ancak şu iki yoldan alınabilir: Selefin güvenilir tefsir alimlerinden ve Kur'an'ın indirildiği dil olan Arapçadan."⁷² Dolayısıyla ona göre tefsirde tek araç nakil değildir. Dil de tefsir için bir araçtır.

Yukarıdaki ifadelerinde dili ve müfessirin dirayetini tefsirde bir araç olarak gören İbn Teymiyye, Kur'an ayetlerini izah ederken kendisi de bizzat dili kullanmıştır. Örneğin "عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا" "Bir pınar ki Allah'ın kulları ondan içer, onu (istedikleri şekilde) fişkırtıp akıtırlar." (76/el-İnsân:6) ayetindeki بِهَا يَشْرَبُ ifadesini dilsel argümanlarla açıklar. Buna göre ب harfi zaid değildir. Bu ifade tazmin yoluyla "kanıncaya kadar içmek" anlamına gelir.⁷³

İbn Teymiyye "مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ" "Onlar, Allah'ın lanetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar

⁶⁹ İbn 'Abbâs'a göre Kur'an'ın anlaşılması bakımından dört kısım bulunmaktadır. İlki Arapların dilleri sayesinde anladıkları ayetlerdir. İkincisi insanların anlamamakta mazur görülemeyeceği kadar açık olan ayetlerdir. Üçüncüsü alimlerin bilebileceği ayetlerdir. Dördüncüsü ise anlamını yalnızca Allah'ın bildiği ayetlerdir. Bkz. İbn Cerir eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Ḳur'ân*, 1:70.

⁷⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 3:55, 5:37, 349, 7:286, 17:400, 35:194.

⁷¹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 7:114-115.

⁷² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 6:587.

⁷³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 11:178.

çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir.” (5/el-Mâide:60) ifadesini şöyle açıklar: وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ cümlesi مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ cümlesine matuftur.

Kendinden önceki mazi fiillere atfedilmiş bir mazi fiilidir. Önceki fiillerin faili Allah iken bu fiilin faili tağuta tapan kimselerdir. İlk cümlede geçen مَنْ ism-i mevsûlu sonraki üç cümlede tekrar etmemiştir. Çünkü bu fiillerin hepsi tek bir sınıfa, yani Yahudilere aittir.⁷⁴

İbn Teymiyye'nin dilbilimsel açıklamasına bir diğer örnek وَمَا بَنَّاهَا. وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَّاهَا (91/eş-Şems:5-7) ayetlerindeki مَا edatının izahıdır: “Doğru olan görüşe göre ayetlerdeki مَا edatları ism-i mevsûldür. Bu takdirde ayetlerdeki yeminlerin anlamı “semayı bina edene”, “yeryüzünü yayıp döşeyene” şeklinde olur.⁷⁵

Yukarıdaki örneklerde İbn Teymiyye ayetleri dilsel açıdan açıklamaktadır. Söz konusu ayetler hakkında rivayetlerde bahsi geçmeyen⁷⁶ anlamlara ve tespitlere dil aracılığıyla ulaşmıştır. Dolayısıyla İbn Teymiyye teorik olarak tefsirde rivayetlerle sınırlı kalmak gerekmediğini düşündüğü gibi pratikte de dilsel argümanlar kullanmıştır.

İbn Teymiyye'yi inceleyen araştırmacılar da onun sadece rivayete bağlı kalmadığını vurgulamaktadır. Örneğin Arpa'ya göre İbn Teymiyye'nin tefsir anlayışı rivayet ağırlıklı olsa da dirayet yönüne de sahiptir. İbn Teymiyye nasları değerlendirmesinin yanında dilbilgisinden ve usul kaidelerinden de istifade etmiştir.⁷⁷

İbn Teymiyye'nin hatalı tefsir eleştirileri de onun reyle tefsire tamamen karşı olmadığını göstermektedir. O, rivayet ve seleften gelen açıklamaları merkeze alan bir yorum kuramını benimseyerek, bu yaklaşıma muhalif olan iki tefsir anlayışını eleştirir. İlk olarak, müfessirin kişisel görüşünü merkeze koyan tefsir anlayışını, ikinci olarak ise anlamı sadece lafızdan/metinden çıkararak tefsir anlayışını eleştirir. Ona göre, her iki yaklaşım da seleften gelen özgün anlamı göz ardı eder. İlkini “metni-lafzı saf dışı bırakan tefsir”, ikincisini ise “salt lafza itibar eden tefsir” olarak tanımlamak mümkündür. İbn Teymiyye söz konusu eleştirilerinde özellikle Mutezile'yi, Mürcie'yi ve Batını tevilleri hedef almaktadır. O, akidevi konularda tevile şiddetle karşıyken fihhi konularda kıyasa ve tevile olumsuz bakmaz. Mutezile ve Mürcie gibi muhaliflerini eleştirirken mecazi sert bir şekilde reddeder ve

⁷⁴ İbn Teymiyye, *Mecmū'u'l-Fetāvā*, 14:455.

⁷⁵ İbn Teymiyye, *Mecmū'u'l-Fetāvā*, 16:596.

⁷⁶ Krş. Musâ'id b. Suleymân eṭ-Ṭayyār (ed.), *Mevsū'atu't-Tefsiri'l-Me'sûr*, 7:665-667, 22:517-518, 23:276-278.

⁷⁷ Enver Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, 240-242.

onların mecaza dayalı tevillerini geçersiz kılmaya çalışır. Ancak kendi görüşlerini temellendirirken mecazı bir yorum aracı olarak kullanmaktan çekinmez. Bu durumda onun mecaz ve tevil karşıtlığının ideolojik bir temele dayandığı görülmektedir.⁷⁸ Sonuç olarak İbn Teymiyye, Mutezile ve Mürcie ekollerinin mecaz içerikli yorumlarına ve Batınî tevellere şiddetle karşı çıkarken, Ehl-i Sünnet'e uygun yorumlara tepki göstermemektedir. Ayrıca fıkhi tevellere ve kıyaslara karşı çıkmamaktadır.

İbn Teymiyye'nin metin ve dilbilim düzeyinde çıkarımda bulunmaya karşı çıkmadığı anlaşıldı. Peki acaba onun belâği yorumlara bakışı nasıldır? Bu soruyu cevaplamak hem onun reyle tefsire nasıl baktığı konusuna daha da açıklık getirecek hem de Ebû Hayyân'ın tasvir ettiği düşünceleri taşıyıp taşımadığını ortaya koyacaktır. Ayrıca İbn Teymiyye'nin, kendisine yakın bir dönemde, selefin tefsirine aykırılık gerekçesiyle ayetlerde belâği bahislere dalmanın yanlış olduğuna vurgu yapan alimlerle benzer bir bakış açısı taşıyıp taşımadığı görülecektir. Zira es-Suyûtî'nin aktarımına göre 'Ömer b. Reslân el-Bulkînî (ö. 724-1324/805-1403), Ebû'l-Kâsım Cârullah ez-Zemaşşerî'nin (ö. 467-538/1075-1144) beyân ve me'ânî ilimleri hakkındaki görüşlerini eleştirir. el-Bulkînî'ye göre beyân ve me'ânî birkaç sayfada toplanabilecek kadar sınırlı bir ilimken, nasıl tüm ilimlere tercih edilebilir? Ayrıca, bu ilimler sahabe döneminden yüzlerce yıl sonra ortaya çıkmıştır ve sahabe, tabiin ve fukaha gibi eski alimler bu ilimlerden hiç bahsetmemiştir. 'Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078-79) ve daha sonra da Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) tespit edene kadar bu ilimler bilinmiyordu. Ayrıca, belâği çıkarımların birçoğunda delil bulunmamaktadır. Tefsir, rivayetler ve nakiller aracılığıyla tedarik edilmelidir. es-Suyûtî'ye göre el-Bulkînî, ez-Zemaşşerî'nin bu ilimlere dair açıklamalarını anlayamamıştır.⁷⁹

Acaba İbn Teymiyye, kendisine yakın bir dönemde yaşayan el-Bulkînî ile benzer düşüncelere mi sahiptir? el-Bulkînî, İbn Teymiyye'den etkilenmiş olabilir mi? Öncelikle İbn Teymiyye, teville karşı tepkili olduğu için mecazi yorumlara kapı kapamaya çalışmıştır. O, lafızların hakikat-mecaz şeklinde ikiye ayrılmasını kabul etmez. Mecaz olarak ileri sürülen çıkarımların, ancak uzlaşıya dayanan ve dilde mevcut olan anlamlarla sınırlı kalması gerektiğini vurgular. Mecaz adı altında, dilde kullanımı olmayan anlamların ileri sürülmesini kabul etmez.⁸⁰

Mecaz konusunda temkinli bir duruş sergileyen İbn Teymiyye, beyân ilminin diğer konularına ilgi duyar ve belâgat alimlerinden farklı, özgün

⁷⁸ Mehmet Emin Maşalı, "İbn Teymiyye'ye Göre Hatalı Tefsir Kuramları," 127-137.

⁷⁹ es-Suyûtî, *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr*, 1:6-8.

⁸⁰ Esat Sabırlı, *Selefi Söylemde Mecaz Karşıtlığı (İbn Teymiyye'nin Kur'an'da Mecaza Bakışı Üzerinde)*, 123-125.

görüşler dahi ileri sürdüğü olur. Me'ānī bahislerine de oldukça önem verir. İsnadın halleri, müsnedin halleri, inşā, қаşr, faşl ve vaşl, icāz-ıtnāb-musāvāt gibi me'ānī konularına değinir.⁸¹ İbn Teymiyye belāğatı öylesine özümsemiştir ki *وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا* (4/en-Nisā':63) ifadesinde emredilen etkili sözün (belāğatın) beyān ile me'ānī ilimlerinde ve bu ilimlerin hedeflerinde mündemiç olduğunu söyler.⁸² Ayrıca *Muḳaddime fī Uşūli't-Tefsīr* başlığıyla yayınlanan risalesinde ez-Zemaḫşerī'yi eleştirirken onun belāğī açıklamalarına yönelik olumsuz bir yargı ileri sürmez. Onun mezhebī görüşlerini öncelmesini eleştirir. Yaldızlı üslubu ve sözleri arasında bidat fikirleri gizlice serpiştirdiğini vurgular.⁸³ ez-Zemaḫşerī'nin belāğat açıklamalarını doğrudan eleştirmemesi, tefsirde belāğī yorumları gündeme getirmeye olumsuz bakmadığını göstermektedir.

İbn Teymiyye'nin belāğī anlamları reddetmemesine bir örnek olarak *وَلَهُ* (41/Fuṣṣilet:38) ifadesi bağlamında қаşr konusuna temas edişini zikredebiliriz. O, meleklerin Hz. Adem'e secde etmesi konusunu işlerken, bu ifadenin meleklerin Allah'tan başka hiçbir varlığa secde etmediğine delalet ettiğini ileri sürenleri eleştirir. Ona göre, şayet bu ifadenin қаşr anlamına geldiği kabul edilirse şöyle bir okuma yapılmalıdır: Ayette meleklerin müşrikler gibi olmadığı, Allah'tan başkasına secde etmediği vurgulanmaktadır. Bu sebeple қаşr bildiren bir ifade kullanılmıştır. Ayrıca bu ayet genel olup, Hz. Adem'e secdeden bahseden ayet ise hususidir. Dolayısıyla genel bir ifade tahsis edilmiş olabilir.⁸⁴ Burada İbn Teymiyye, ayetteki қаşr vurgusunu muhtemel bir anlam olarak görmekte ve daha da önemlisi, sahabe ve tabiin döneminde gündeme gelmeyen қаşr anlamının hiç söz konusu olmayacağı gibi bir iddia ileri sürmemektedir. Bu durumda İbn Teymiyye'nin belāğate el-Bulkīnī gibi bakmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

İkinci boyuta gelince, İbn Teymiyye tefsirde sadece rivayete bağlı kalmak gerektiği kanaatini taşımasa da tefsirde selefe mutlak bir otorite atfetmektedir. Ona göre sahabe ve tabiin, Hz. Peygamber (sav) aracılığıyla sonraki nesillerin erişemeyeceği bilgilere ulaşmıştır. Dolayısıyla Kur'an'ı onların yanlış, sonraki nesillerin de doğru anlaması mümkün değildir.⁸⁵ İbn Teymiyye, Kur'an'ın bazı ayetlerinin dille bilinmeyeceğini, bu konuda sünnete ve Kur'an'ın ilk muhatapları olan sahabeye müracaatın zorunlu olduğunu vurgular. İbn 'Abbās'ın tefsir açısından Kur'an ayetlerini taksim

⁸¹ İbrāhīm b. Mansūr et-Turkī, *el-Baḫşu'l-Belāğī 'inde İbn Teymiyye*, 395-404.

⁸² İbn Teymiyye, *Minḫācu's-Sunneti'n-Nebeviyye fī Naḳḳi Kelāmi's-Şī'a'l-Kaderiyye*, 8:54.

⁸³ İbn Teymiyye, *Muḳaddime fī Uşūli't-Tefsīr*, 173.

⁸⁴ İbn Teymiyye, *Mecmū'u'l-Fetāvā*, 4:361.

⁸⁵ İbn Teymiyye, *Buḡyetu'l-Murtād*, 332.

ettiği dört grup içinde sadece alimlerin bilebileceği ayetler hakkında şöyle der: “Sadece alimlerin bilebileceği kısım şer’î isimler gibi salt dille bilinemeyecek konuları kapsar. Ayrıca bir ismin kapsamına giren varlık ve türleri tespit etmek için [erken dönem] alimlerine müracaat etmemiz gereken konuları içerir.”⁸⁶ İbn Teymiyye’ye göre bir lafzın söylenmiş olduğu bağlamda hangi anlamda kullanıldığı ancak sahabenin izahıyla bilinebilir. Bir lafza sözlük açısından mümkün olan her ihtimal yüklenemez. Lafzın anlamını tespit için muhataplara müracaat edilmelidir.⁸⁷

İbn Teymiyye’ye göre Kur’an ve sünnete yakın olan erken dönem alimlerinin sözlerini ve amellerini bilmek sonraki dönemlerde ortaya çıkan şer’î ilimleri bilmekten daha değerli ve faydalıdır. Çünkü erken dönem alimleri, İslam’ın temel kaynaklarına daha yakın oldukları için onların görüş birliği (icma) hatta ihtilafları dahi önemlidir. İhtilaf ettikleri meselelerde bile hakikat/isabetli görüş, onların farklı görüşlerinin içerisinde ve toplamında mevcuttur.⁸⁸ Sahabe ve tabiinin tefsirini bırakıp daha başka anlamlara yönelmek hata ve bidat sebebidir. Onların sözleriyle çelişen tefsirler hem metot (delil) hem de sonuç (medlul) açısından isabetsizdir.⁸⁹ Selef bir konuda iki farklı görüşe ayrılmışsa, onlardan sonra gelenlerin bu ikisine aykırı bir görüş ortaya koymaları ve böylece selefin icmalarının yanlış olduğunu ima etmeleri caiz değildir.⁹⁰

İbn Teymiyye’ye göre Kur’an’ın anlamlarını tespit için Hz. Peygamber’in (sav) sözlerine, sahabe ve tabiine başvurmak şiiirlere başvurmaktan evladdir. Çünkü seleften gelen nakiller şiiir rivayetlerinden daha sağlam senetlere sahiptir.⁹¹ Şiiire müracaat da anlamı bilinen ifadeler için değil yalnızca garîb ve nâdir ifadeler için söz konusu olmalıdır. Anlamı yaygın olarak bilinen ifadeleri şiiirler aracılığıyla tespite kalkışmak ve böylece selefin anladığından farklı anlamlara çekmek doğru değildir.⁹²

Özetlemek gerekirse İbn Teymiyye, tefsirde selefe mutlak bir otorite atfetmektedir. Onların Kur’an’ı daha iyi anladığını ve sonraki nesillerin sahip olmadığı bilgilere sahip olduklarını vurgular. Ona göre bazı Kur’an ayetleri dil aracılığıyla bilinemez, ancak selefin izahıyla bilinebilir. Sahabe ve tabiîn Kur’an lafızlarının ait oldukları bağlamda hangi anlamda kullanıldıklarına

⁸⁶ İbn Teymiyye, *er-Redd ‘ale’l-Mantıkiyyîn*, 96.

⁸⁷ İbn Teymiyye, *Beyānu Telbîsî’l-Cehmiyye fî Te’sîsi Bide’ihimi’l-Kelâmiyye*, 8:387-388.

⁸⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, 13:24.

⁸⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, 13:361, 362.

⁹⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, 34:125.

⁹¹ İbn Teymiyye, *Cevâbu’l-İ’tirağâti’l-Mısrıyye ‘ale’l-Futya’l-Hameviyye*, 8-9.

⁹² İbn Teymiyye, *Cevâbu’l-İ’tirağâti’l-Mısrıyye*, 112.

vakıftırlar. Onların icması, hatta ihtilafları bile önemlidir. Onların görüşüne aykırı bir tefsir muteber değildir.

Bilindiği üzere *Muḳaddime fî Uşûli't-Tefsîr* başlığıyla yayınlanan risalenin İbn Teymiyye'ye aidiyeti hakkında kuşku duyulmaktadır. Risaleyi tahkik eden Cādullāh, eserin ilk dört faslının İbn Teymiyye'ye aidiyetinde kuşku bulunmadığını; fakat son iki faslın Ebū'l-Fidā' İbn Keşîr'e (ö. 701-774/1373) ait olduğunu belirtmiştir.⁹³ Bu sebeple, söz konusu risalenin son iki başlığındaki verileri şu ana kadar göz önünde bulundurmamak. Risalenin son kısımlarının İbn Teymiyye'ye ait olma ihtimali düşünüldüğünde ise diğer bazı hususlar da onun tefsiri, rivayetlerle sınırlamadığını göstermektedir. Örneğin risalenin bu kısmında reyle tefsir yapmayı yasaklayan rivayetler ve seleften bazılarının tefsirden çekindiği hakkındaki nakiller değerlendirilmektedir. Risalenin bu kısmının yazarına (İbn Teymiyye veya İbn Keşîr) göre tefsirden geri duran selef alimleri aslında tefsir hakkında bilmedikleri şeyleri söylemekten kaçınmışlardır. Tefsir mutlak olarak sakıncalı ve yasak değildir. Müfessir kendi dirayetini de kullanabilir. Dil ilimlerini ve şer'î ilimleri bilen kimseler için tefsir yasağı söz konusu değildir.⁹⁴ Dolayısıyla, dil ilimlerini ve şer'î ilimleri bilen biri, tefsirde kendi çıkarımlarını dile getirebilir.

Yukarıdaki iki boyut birlikte göz önünde bulundurulduğunda İbn Teymiyye'nin tefsir anlayışı hakkında kısaca diyebiliriz ki o tefsirin selefle sınırlı olmadığını, fakat selefe 'bağlı' olduğunu düşünür. Tefsirde dil ve diğer şer'î ilimlerin kullanılmasına ancak selefin görüşlerine aykırı olmadığı sürece sıcak bakar. 'Amr eş-Şerḳāvî'ye göre İbn Teymiyye'nin tefsir anlayışı İbn Cerîr eṭ-Ṭaberî'nin (ö. 310/923) tefsir anlayışıyla aynıdır.⁹⁵ Nitekim eṭ-Ṭaberî, dilbilimsel görüşleri seleften gelen rivayetlere aykırı olmadığı sürece muteber kabul etmiştir. Dil ve rivayetin çeliştiği durumlarda o, rivayetleri incelemiştir.⁹⁶ Ayrıca İbn Teymiyye'ye göre en muteber tefsir eṭ-Ṭaberî'nin *Cāmi'u'l-Beyān*'idir.⁹⁷ Dolayısıyla iki alimin benzer bakış açılarına sahip olduğu söylenebilir.

Ebū Ḥayyān'ın itirazlarına tekrar dönersek şayet onun karşısındaki muasır, tabiiinden sonraki tüm tefsirleri külliye muteber addetmiyorsa bu durumda söz konusu bakış açısı İbn Teymiyye'nin tefsir anlayışıyla uyuşmamaktadır. Şayet Ebū Ḥayyān'ın kastı, müteahhir tefsirler içinde selefe

⁹³ Sāmī b. Muḳammed b. Cādullāh, "el-Faşlānî'l-Eḫîrānî'l-Menşürān ḍımne Muḳaddime fî Uşûli't-Tefsîr Hel Humā li-İbni Teymiyye em li-İbn Keşîr?," (dirāse), 15-63.

⁹⁴ İbn Teymiyye, *Muḳaddime*, 187-208, 223.

⁹⁵ 'Amr eş-Şerḳāvî, *Beyānu Ğalaṭi Nisbeti'l-Ḳavl bi Tevaḳḳufi't-Tefsîr 'alā Ma'rifeti Aḳvālî's-Selef: li-İbn Teymiyye*, 55-56.

⁹⁶ eṭ-Ṭaberî, *Cāmi'u'l-Beyān*, 1:88-89, 21:130-131.

⁹⁷ İbn Teymiyye, *Muḳaddime*, 177.

aykırı olan hususlar ise bu durumda bahsi geçen muasır kişi İbn Teymiyye'yle örtüşmektedir.

Şimdi yukarıdaki tüm verileri birlikte değerlendirerek ve Ebū Ḥayyān'ın karşısındaki muasıra yönelttiği eleştirileri göz önünde bulundurarak bu şahsın İbn Teymiyye olma ihtimalinin sağlanmasına geçebiliriz. Öncelikle araları açıldıktan sonra Ebū Ḥayyān'ın her iki tefsirinde veya sadece *en-Nehru'l-Mādd*'de İbn Teymiyye'yi son derece sert şekilde eleştirdiği yönündeki bilgi konumuz açısından önemlidir. *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'in mukaddimesinde eleştirilen muasırın İbn Teymiyye olduğunu ileri süren araştırmacılar İbn Ḥacer'in onu her iki tefsirde son derece kötü andığı yönündeki sözüne dayanmaktadırlar. Fakat İbn Ḥacer'in diğer naklinde ve es-Suyūṭî'nin el-Udfuvî'den aktardığı rivayette Ebū Ḥayyān'ın İbn Teymiyye'yi sadece *en-Nehru'l-Mādd*'de kötü andığı nakledilmektedir. Bu durumda rivayetlere göre İbn Teymiyye'nin sadece *en-Nehru'l-Mādd*'de yerilmiş olması ihtimali daha kuvvetlidir. Diğer taraftan, el-Velīd'e göre ise *en-Nehru'l-Mādd*'de yer alan teccim inancı atfı *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'in mukaddimesindeki muasıra yönelik eleştirilerden daha hafiftir. Dolayısıyla bu açıdan ise İbn Teymiyye'nin *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'te yerilmiş olma ihtimali kuvvetlenmektedir. *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'te nesih ayetinin tefsirinde geçen "aşırı alimlerden biri" ifadesi de kaynaklarda bahsi geçen 'kötü anma' rivayetini kısmen karşılayabilir. Sonuç olarak kaynaklarda yer alan söz konusu anekdota istinaden *el-Baḥru'l-Muḥiṭ*'in mukaddimesindeki muasıra yönelik eleştirileri İbn Teymiyye'ye yormak ihtimal dahilindeyse de kesin bir neticeden ziyade bir tercih ve tahminden ibarettir.

Ebū Ḥayyān'ın aktardığı tefsir kuramı büyük ölçüde İbn Teymiyye'nin bakış açısıyla örtüşmektedir. Fakat iki hususta İbn Teymiyye'nin tefsir anlayışıyla kısmen çelişmektedir. Birincisi Hz. Peygamber'in Kur'an'ın tamamını ashabına tefsir etmesiyle alakalıdır. Ebū Ḥayyān'ın karşısındaki kişi gerçekten de Hz. Peygamber'in sahabeye Kur'an'ın tüm ayetlerini tek tek tefsir ettiği kanaatini taşıyorsa, bu şahıs İbn Teymiyye olmayabilir. Fakat Ebū Ḥayyān -günümüzdeki birçok araştırmacı gibi- İbn Teymiyye'nin çeşitli vurguları sebebiyle böyle bir düşünceye sehven varmışsa veya bizzat ayet ayet değil de genel olarak Kur'an'ın anlamını tefsir etmeyi kastediyorsa, karşısındaki isim İbn Teymiyye'ye uygundur.

İkinci husus tefsirin selefle sınırlı veya selefe bağlı olmasıyla alakalıdır. Şayet Ebū Ḥayyān'ın karşısında tefsiri sadece rivayete hasreden ve dil, akıl gibi başka hiçbir tefsir aracına itibar etmeyen biri varsa bu kişi İbn Teymiyye'den farklı olmalıdır. Eğer bu kişi selefin icmasına ve ihtilafına (yani farklı görüşlerinin toplamına) aykırı olan müteahhir döneme ait görüşleri

muteber addetmiyorsa, karşımızda yine İbn Teymiyye'ye benzer bir isim bulunmaktadır.

Yukarıdaki iki hususun ikinci şıkları söz konusu muasırın İbn Teymiyye olma ihtimalini güçlendirmektedir. İlk şıklar söz konusu olunca ise bu muasır ilk bakışta İbn Teymiyye'den başka biri konumundadır. Ne var ki söz konusu kişi aşağıdaki üç ihtimal durumunda da yine İbn Teymiyye olabilir. Öncelikle Ebū Ḥayyān, İbn Teymiyye'nin fikirlerine eksik haliyle vâkıf bulunmuş olabilir veya bu ifadelerinde onun bakış açısını tam yansıtmamış hatta -tabiri caizse- konuyu karikatürize etmiş olabilir. İkinci bir ihtimal Ebū Ḥayyān, İbn Teymiyye'nin fikirleri olgunlaşmadan önceki haliyle ona reddiye yapmış ve İbn Teymiyye tefsir kuramını bu eleştiriler sonrasında geliştirmiş olabilir. Nitekim, Saleh'e göre İbn Teymiyye usul risalesini Ebū Ḥayyān'ın reddiyelerinden sonra ve muhtemelen ona da cevap içerecek şekilde kaleme almıştır.⁹⁸ Üçüncü ihtimal ise Ebū Ḥayyān'ın '*ilmu't-tefsir*'in iki farklı bölümünü ayırt etmeksizin bu eleştirisini yapmasıdır. Zira bir ilim olarak tefsir (*ilmu't-tefsir*) iki kısma ayrılmaktadır: Nakle bağlı tefsir ve dile/akla bağlı tevil.⁹⁹ Ebū Ḥayyān'ın bu tartışmada bir ilim olarak "tefsir" ile (*ilmu't-tefsir*) nakle bağlı izah eylemini içeren "tefsir" faaliyetini birbirine karıştırma ihtimalini ez-Zerkeşî'nin konuya yaklaşımı güçlendirmektedir. ez-Zerkeşî bu tartışmayı şöyle aktarır:

Şeyh Ebū Ḥayyān kendine muasır birinin "Tefsir edecek kişi Kur'an terkiplerinin manalarını anlamak için nakle dayanmak, Mucâhid, eṭ-Ṭävüs ve İkrime gibi kimselere başvurmak zorundadır. Ayetlerin anlaşılması nakillere bağlıdır." şeklindeki görüşünü nakletti. Sonra Hz. Ali'nin yukarıda geçen sözüne istinaden ölçüyü kaçıran bir reddiyede bulundu. Doğrusu şu ki tefsirin sebab-i nuzûl, nesh, muhsem ve mucmel gibi bir kısmı nakle bağlıdır. Bir kısmı da nakle bağlı değildir. Bu kısmın araştırılmasında geçerli bir yöntem kullanarak akıl yürütmek yeterlidir. Diyebiliriz ki bazılarının tefsir ve tevil arasında yaptığı ayırım da menkûl ve mustenbâṭ arasındaki farklılığı ortaya koymak amacıyla ki menkûl kısımda (kaynaklara) başvurulsun ve mustenbâṭ kısımda da akıl yürütülsün. Böylece akıl yürütme yoluyla tefsir caiz görülür ve daha etkin olur. Tabi bu, dinin fûru konularında geçerlidir.¹⁰⁰

ez-Zerkeşî'nin ifadelerine göre Ebū Ḥayyān '*ilmu't-tefsir*' ile nakle bağlı izaha karşılık gelen "tefsir" eylemini birbirine karıştırmış olabilir. Durum böyle ise Ebū Ḥayyān, İbn Teymiyye'nin "Tefsirin bir kısmı nakle bağlıdır."

⁹⁸ Saleh, "İbn Taymiyya and the Rise of Radical Hermeneutics," 152.

⁹⁹ Enes Büyük, *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu*, 40-47; Enes Büyük, "Envarü't-Tenzil Şerh-Hâşiyelerinde Tefsir İlminin Mahiyeti," 1043, 1047, 1055.

¹⁰⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 430.

şeklindeki bir vurgusunu genelleştirmiş olabilir. Aslında İbn Teymiyye, tefsir ilmini tefsir-tevil şeklinde iki kısma ayırmaz. Fakat yukarıda belirtildiği üzere o, yalnızca selef alimlerinin izahıyla anlayabileceğimiz ayetler bulunduğu işaret eder. Dolayısıyla tefsirin bir kısmının nakle bağlı olduğunu bir kısmının da yoruma açık olduğunu düşünmektedir. Bu açıdan Ebû Hayyân, İbn Teymiyye'nin yalnızca rivayetlerle anlayabileceğimiz ayetler hakkındaki vurgusunu genelleştirmiş olabilir.

Son tahlilde Ebû Hayyân'ın *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*'teki muasır eleştirileri İbn Teymiyye'nin mevcut tefsir kuramına tam olarak tekabül etmemektedir. Bu muasır kişi tefsirde salt nakle bağlılığı savunan başka biri olabilir. Bu şahıs İbn Teymiyye ise ya Ebû Hayyân onun tefsir anlayışına tam vâkıf değildir veya tefsir anlayışı son halini almadan eleştirmiştir ya da Ebû Hayyân, İbn Teymiyye'nin tefsirin sadece nakle bağlı kısmı hakkındaki düşüncelerini genelleştirmiştir. Bir diğer ifadeyle *'ilmu't-tefsir* ile bu ilmin bir bölümünü oluşturan 'tefsir'i birbirine karıştırmıştır.

Sonuç

Tefsir ilminin mahiyeti hakkında ilk asırlardan beri tartışma konusu olan önemli bir konu, tefsirde sadece erken dönem alimlerinden gelen rivayetlere bağlı bir faaliyetle sınırlı kalıp kalınmayacağı ve müfessirin kendi çıkarımlarını ileri sürüp süremeyeceği meselesidir. Ebû Hayyân da *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*'in mukaddimesinde bu konu hakkında kendi döneminde yaşayan birisiyle tartışmıştır. Ebû Hayyân, dili iyi bilen bir müfessirin Kur'an'ı anlamak için bir muallime ve erken dönem alimlerine ihtiyaç duymayacağı kanaatindedir. Tartıştığı muasır kişi ise tefsiri Mucâhid, eṭ-Ṭâvûs ve İkrime gibi selef alimlere bağlı gören, sahabenin de her ayetin tefsirini mutlaka Hz. Peygamber'den sorup öğrendiğini düşünen biridir. Ayrıca bu kişiye göre tabiinden sonraki alimlerin; tefsire, Kur'an'ın anlamlarına, inceliklerine ve Kur'an'daki fesahat, beyan ve i'câz ilimlerinin güzelliklerini ortaya koymaya dair yaptıkları tüm çıkarımlar Mucâhid vb. kimselere isnat edilmediği sürece muteber kabul edilmemektedir.

Çeşitli çalışmalarda mukaddimedede bahsi geçen bu muasır kişinin İbn Teymiyye olduğu/olabileceği dillendirilmiştir. Araştırmacılardan bir kısmı söz konusu şahsın İbn Teymiyye olduğuna kesin bir şekilde kani iken bazıları bunu kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirmektedir. Araştırmacıların bu tercihlerindeki dayanakları şunlardır: İbn Hacer'in aktardığı "Ebû Hayyân onu tefsiri *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*'te çok kötü anmıştır, anekdotu (i) hicri yedinci-sekizinci asırlarda tefsirde selefin önemine en çok vurgu yapan kişinin İbn Teymiyye oluşu (ii), Ebû Hayyân'ın *en-Nehru'l-Mâdd*'deki "şu bizimle muasır olan zat" şeklindeki sözü ile *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*'in mukaddimesinde geçen "bize muasır olan bir şahıs" sözü arasındaki benzerlik (iii).

Ebū Ḥayyān'ın aktardığı ve eleştirdiği tefsir kuramı büyük ölçüde İbn Teymiyye'nin bakış açısıyla örtüşmektedir. Fakat bazı hususlarda İbn Teymiyye'nin tefsir anlayışıyla kısmen çelişmektedir. Bu sebeple bahsi geçen muasır kişi tefsirde salt nakle bağlılığı savunan başka biri olabilir. Bu şahıs İbn Teymiyye ise ya Ebū Ḥayyān onun tefsir anlayışına tam vâkıf değildir veya tefsir anlayışı son halini almadan eleştirmiştir ya da Ebū Ḥayyān, tefsirin sadece nakle bağlı kısmındaki düşüncelerini genelleştirmiştir. Durum ne olursa olsun *el-Baḥru'l-Muḥīṭ*'in mukaddimesindeki muasırın İbn Teymiyye olduğunu söylemek ihtimal dahilindeyse de bu, kesin bir netice olmaktan ziyade bir tercih ve tahminden ibaret kalacaktır. Zira bu şahsın İbn Teymiyye olduğunu kesin bir şekilde ortaya koyan bir veri bulunmamaktadır. Şahsi kanaatimize ve tahminimize göre de bu şahıs İbn Teymiyye'dir. Fakat Saleh örneğinde olduğu gibi "Bu muasır kesinlikle İbn Teymiyye'dir." şeklinde ifadeler kullanmak iddialı yargılardır ve bilimsel açıdan eleştiriye açıktır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

YZ Kullanım Beyanı / Declaration of AI use:

Yazar, bu çalışmayı oluştururken yapay zeka destekli teknolojileri kullanmadığını beyan etmiştir. / The author declared that no AI-assisted technologies were used in the creation of this article.

KAYNAKÇA

- Aḥmed b. Ḥanbel, Ebū 'Abdullāh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybānī. *Musnedu'l-İmām Aḥmed b. Ḥanbel*. Tah. Şu'ayb el-'Arna'ūt - 'Ādil Murşid ve diğerleri. Beyrūt: Muessesetu'r-Risāle, 1421/2001.
- Akkoyunlu, İsmail. *İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi (Minhacü's-Sünne) Selefi Geleneğin Şiilik Eleştirisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Arpa, Enver. *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2010.
- el-Beşîr, Aḥmed Fethî. *el-Kavl bi Tevaḥḫufi Tefsiri'l-Kur'an 'alā Aḳvāli's-Selef: Dirāse fî İstidlālāti İbn Teymiyye min Ḥilāl Kitābih Cevābu'l-İ'tiraḳāti'l-Mişriyye 'ale'l-Futya'l-Hameviyye*. Riyāḍ: Merkezu Tefsir li'd-Dirāsāti'l-Kur'āniyye, tsz. <https://tafsir.net/research/12/al-qwl-btwqf-tfsyr-al-qr-aan-ala-aqwal-as-slf-drast-fy-astdlalat-abn-tymyt-mn-khlal-ktabh-jwab-al-a-tradat-al-msryt-ala-al-ftya-al-hmwyh> (22.07.2024).

- el-Bezzâr, el-Hâfız Ebü Hâfız ʿUmer b. ʿAli. *el-Aʿlâmu'l-ʿAliyye fî Menâkibi Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*. Tah. Şalâhuddîn el-Muncid. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1423/2002.
- Büyük, Enes. *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Büyük, Enes (ed.). *Tefsir İlminin Mahiyetine Yaklaşımlar*. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2023.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-Edebi'l-ʿArabî*. Kâhira: Dâru'l-Meʿârif, 1960/1995.
- Ebü Hayyân, Esîruddîn Muḥammed b. Yûsuf b. ʿAli b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelusî. *Divân*. Tah. Aḥmed Maṭlûb ve Ḥadîce el-Ḥadîşî. Bağdâd: Maṭbaʿatu'l-ʿÂnî, 1388/1963.
- Ebü Hayyân, Esîruddîn Muḥammed b. Yûsuf b. ʿAli b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelusî. *en-Nehru'l-Mâdd mine'l-Baḥri'l-Muḥîṭ*. Tah. ʿÖmer el-Esʿad. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1995.
- Ebü Hayyân, Esîruddîn Muḥammed b. Yûsuf b. ʿAli b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelusî. *en-Nehru'l-Mâdd*. Süleymaniye Kütüphanesi-Nuruosmaniye, no. 191, 426.
- Ebü Hayyân, Esîruddîn Muḥammed b. Yûsuf b. ʿAli b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelusî. *Tefsîru'l-Baḥri'l-Muḥîṭ (en-Nehru'l-Mâdd ve ed-Durru'l-Laḳîṭ ile birlikte)*. Kâhira: Maṭbaʿatu's-Saʿâde, 1328.
- Ebü Hayyân, Esîruddîn Muḥammed b. Yûsuf b. ʿAli b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelusî. *Tefsîru'n-Nehri'l-Mâdd mine'l-Baḥri'l-Muḥîṭ*. Tah. Bûrân ed-Dannâvî - Hidyân ed-Dannâvî. Beyrût: Dâru'l-Cinân-Muessesetu'l-Kutubi's-Şekâfiyye, 1407/1987.
- Ebü Hayyân, Esîruddîn Muḥammed b. Yûsuf b. ʿAli b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelusî. *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*. Beyrût: er-Risâle el-ʿÂlemiyye, 2. Basım, 2020.
- Ebü Hayyân, Esîruddîn Muḥammed b. Yûsuf b. ʿAli b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelusî. *Nuḡbetu'z-Zamʿân min Fevâidi Ebî Ḥayyân*. Beyrût: Dâru'l-Hâdîşî'l-Kettâniyye, 1436/2015.
- el-Ġumârî, Ebû'l-Faḍl ʿAbdullah Muḥammed Şiddîk. *Bide'ut-Tefâsir*. Kâhira: Mektebetu'l-Kâhira, 1965.
- el-Ḥasenî, Aḥmed b. Muḥammed b. Şiddîk el-Ġumârî. *ʿAlî b. Ebî Tâlib: İmâmu'l-ʿÂrifîn - el-Burhânu'l-Celî fî Tahkîki İntisâbî's-Şüfiyye ilâ ʿAlî (Fethu'l-Meliki'l-ʿAlî bi Şiḫhati Hadîşî Bâbu Medîneti'l-ʿİlm ʿAlî ile birlikte)*. Tah. Aḥmed Muḥammed Mursî. Kâhira: Maṭbaʿatu's-Saʿâde, 1969.
- el-Ḥamevî, Yâkût. *Muʿcemu'l-Udebâʾ (İrşâdu'l-Erib ilâ Maʿrifeti'l-Edîb)*. Tah. İḥsân ʿAbbâs. Beyrût: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1993.
- el-Ḥuseynî, Şemsuddîn Ebû'l-Mehâsin Muḥammed b. ʿAlî b. el-Ḥasen ed-Dimeşkî. *Zeylu Tezkirati'l-Huffâz li'z-Zehebî*. Tah. Zekeriyâ ʿUmeyrât. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1419/1998.
- İbn Ḥacer, Ebû'l-Faḍl Aḥmed b. ʿAlî b. Muḥammed b. Aḥmed el-ʿAskalânî. *ed-Dururu'l-Kâmine fî Aʿyâni'l-Miʿeti's-Sâmine*. Tah. Muḥammed ʿAbdulmuʿîd Ḍân. Haydarabat: Meclisu Dâirati'l-Maʿârifî'l-Uṣmâniyye, 1392/1972.

- İbn Nâşıruddîn. *er-Reddu'l-Vâfir 'alâ Men Ze'ame bi-enne Men Semmâ İbn Teymiyye "Şeyha'l-İslâm" Kâfir*. Tah. Zuheyr Şavîş. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1991/1414.
- İbn Receb el-Ĥanbelî. *ez-Zeyl 'alâ Ṭabaċâti'l-Ĥanâbile*. Tah. Muĥammed Ĥâmid el-Fıķî. Ķâhira: Matba'atu's-Sunneti'l-Muĥammediyye, 1372/1952.
- İbn Sa'd el-Makdisî. *Mu'cemu Şuyûĥi't-Tâc es-Subkî*. Tah. el-Ĥasen b. Muĥammed Âyet Bel'id. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- İbn Teymiyye, Taĥiyyuddîn Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Abdulĥalîm b. 'Abdisselâm. *'Arşu'r-Raĥmân ve mâ Verade fîhi mine'l-Âyât ve'l-Eĥâdîs*. Riyâĥ: el-Emânetu'l-Âmme li'l-İĥtifâl bi-Murûri Mi'eti 'Âm 'alâ Te'sîsi'l-Memleke, 1999.
- İbn Teymiyye, Taĥiyyuddîn Ebû'l-'Abbâs Aĥmed b. 'Abdulĥalîm b. 'Abdisselâm. *Cevâbu'l-İtraĥâti'l-Mışriyye 'ale'l-Futya'l-Ĥameviyye*. Tah. Muĥammed 'Uzeyr Şems. Beyrût: Dâru İ'tâ'ati'l-İlm, 3. Basım, 1440/2019.
- İbn Teymiyye, Taĥiyyuddîn Ebû'l-'Abbâs Aĥmed b. 'Abdulĥalîm b. 'Abdisselâm. *el-İstikâme*. Tah. Muĥammed Reşâd Sâlim. Cize: Dâru Heçr, 1991.
- İbn Teymiyye, Taĥiyyuddîn Ebû'l-'Abbâs Aĥmed b. 'Abdulĥalîm b. 'Abdisselâm. *Minĥâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fî Nakĥi Kelâmi's-Şi'a'l-Ķaderiyye*. Tah. Muĥammed Reşâd Sâlim. Riyâĥ: Câmî'atu'l-İmâm Muĥammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1986.
- İbn Teymiyye, Taĥiyyuddîn Ebû'l-'Abbâs Aĥmed b. 'Abdulĥalîm b. 'Abdisselâm. *Muĥaddime fî Uşûli't-Tefsîr & Ķâ'ide fî Feĥâ'ili'l-Ķur'an*. Tah. Sâmi b. Muĥammed b. Câdullâh. Riyâĥ: Dâru'l-Muĥaddis, 2. Basım, 2022.
- İbn Teymiyye, Taĥiyyuddîn Ebû'l-'Abbâs Aĥmed b. 'Abdulĥalîm b. 'Abdisselâm. *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye fî Te'sîsi Bide'ihimi'l-Kelâmiyye*. Tah. Heyet. Medîne: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1426.
- İbn Teymiyye, Taĥiyyuddîn Ebû'l-'Abbâs Aĥmed b. 'Abdulĥalîm b. 'Abdisselâm. *Buĥyetu'l-Murtâd fî'r-Redd 'ale'l-Mutefelsife ve'l-Ķarâmiĥa ve'l-Bâĥniyye*. Tah. Mûsâ b. Suleymân ed-Duveys. Medîne: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Ĥikem, 2001.
- İbn Teymiyye, Taĥiyyuddîn Ebû'l-'Abbâs Aĥmed b. 'Abdulĥalîm b. 'Abdisselâm. *Mecmû'u'l-Fetâvâ*. Tah. 'Abdurrahmân b. Muĥammed b. Ķâsım. Riyâĥ: Mecme'u'l-Melik Fehd li Tıbâ'ati'l-Mushafi's-Şerif, 1995.
- İbn Teymiyye, Taĥiyyuddîn Ebû'l-'Abbâs Aĥmed b. 'Abdulĥalîm b. 'Abdisselâm. *er-Redd 'ale'l-Mantıĥiyyîn*. Tah. 'Abduşşamed Şerafuddîn el-Kutubî. Beyrût: Muessesetu'r-Reyyân, 1326/2005.
- İbnu'l-Cezerî, Ebû'l-Ĥayr Muĥammed b. Muĥammed. *Muncidu'l-Muĥri'in ve Mursidu't-Ṭalibîn*. Tah. 'Abdulĥalîm b. Muĥammed el-Hâdî Ķâbe. Dimeşĥ: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 1428/2007.
- el-İşfahânî, Ebû'l-Ķâsım er-Râĥıb. *Muĥaddimetu Câmî'i't-Tefsîr ma'a Tefsîri'l-Fâtiĥa ve Metâli'i'l-Baĥara*. Tah. Aĥmed Ĥasan Ferĥât. Kuveyt: Dâru'd-Da've, 1984.

- Kaya, Hasan. *Memlük Eşariliğinin İbn Teymiyye Eleştirisi*. Konya: Kitap Dünyası, 2024.
- Kaya, Mesut. "Memlük Dönemi Tefsir Eğitimi ve Çalışmaları: Tarihsel Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24:3 (Aralık 2020), 993-1015.
- Kaya, Mesut. "Tefsirde Usul Arayışları: Memlükler Döneminde Tefsir Usulü ve Kur'an İlimleri Çalışmaları". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 23:2 (Aralık 2023), 429-452.
- Kaya, Mesut ve Hatice Tekin. "Asrının Tercümânü'l-Kur'ân'ı: İbn Hacer el-Askalânî'nin Müfessir Yönü Üzerine Bir İnceleme". *İslam İlim Geleneğinde İbn Hacer el-Askalani -Bir Memlük Alimi Portresi-*. ed. Sezai Engin ve Mehmet Fatih Yalçın, içinde. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- el-Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed el-Enşârî. *el-Câmi' li-Aḥkâmî'l-Kur'ân*. Tah. Aḥmed el-Berdûnî ve İbrâhim el-İtḫiyyiş. Kâhira: Dâru'l-Kutubi'l-Mıṣriyye, 2. Basım, tsz.
- el-Makrîzî, Taḳıyyuddîn. *el-Mukaffa'l-Kebîr*. Tah. Muḥammed el-Ya'lâvî. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1411/1991.
- el-Makḳarî, Aḥmed b. Muḥammed et-Tilimsânî. *Nefḫu't-Ṭıb min Ğuṣni'l-Endelûsî'r-Raṭıb*. Tah. İḥsan 'Abbâs. Beyrût: Dâru Şâdir, 1388/1968.
- Maşalı, Mehmet Emin. "İbn Teymiyye'ye Göre Hatalı Tefsir Kuramları." *Bilimname: Düşünce Platformu*, 6:15 (2008:2): 123-146.
- Mer'î b. Yûsuf el-Kermî el-Ḥanbelî. *eş-Şehâdetu'z-Zekiyye fî Senâ'î'l-E'immeti 'alâ İbn Teymiyye*. Tah. Necm 'Abdurrahman Ḥalef. 'Ammân - Beyrût: Dâru'l-Furkân - Muessesetu'r-risâle, 1983.
- el-Ömerî, İbn Faḍlullâh. *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*. Tah. Mehdî en-Necm ve Kâmil Suleymân el-Cubûrî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Sabırlı, Esat. "Tefsir Tarihinde Yerleşik Bir Kabulün Tahlil ve Tenkidi: İbn Teymiyye'ye Göre Hz. Peygamber (s.a) Kur'an'ın Tamamını Tefsir Etmiş Midir?." *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17:2 (Aralık 2017), 319-338.
- Sabırlı, Esat. *Selefi Söylemde Mecaz Karşıtlığı (İbn Teymiyye'nin Kur'an'da Mecaza Bakışı Özelinde)*. Konya: Aybil, 2017.
- eş-Şafedî, Salâhuddîn Ḥalîl b. Aybeg. *A'yānu'l-'Aşr ve A'vānu'n-Naşr*. Tah. 'Alî Ebû Zeyd ve diğerleri. Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1418/1998.
- eş-Şafedî, Salâhuddîn Ḥalîl b. Aybeg. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Tah. Aḥmed el-Arnâvûṭ - Turkî Muştafâ. Beyrût: Dâru İḫyâi'ṭ-Ṭurâsî'l-'Arabî, 2000.
- Saleh, Walid A. "İbn Taymiyya and the Rise of Radical Hermeneutics: An Analysis of An Introduction to the Foundations of Qur'anic Exegesis". *Ibn Taymiyya and His Times*. ed. S. Nomanul Haq ve diğerleri. 123-162. Oxford: Oxford University Press, 3. Basım, 2013.
- es-Subkî, Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. Taḳıyyuddîn. *Ṭabaḳātu's-Şâfi'yyeti'l-Kubrâ*, Tah. Maḥmûd Muḥammed eṭ-Ṭanâḫî - 'Abdulfettâḫ Muḥammed el-Ḥulv. Kâhira: Dâru İḫyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1383/1964.

- es-Subkî, Ebû'l-Hasen Taqıyyuddîn 'Alî b. 'Abdilkâfî el-Kebîr. *es-Seyfu's-Şakîl fi'r-Redd 'alâ İbn Zefîl*. Tah. Muḥammed Zâhid b. el-Ḥasen el-Kevşerî. Kâhira: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li'-Turâs, 2003.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed Ebû'l-Faḍl Celâluddîn. *Buğyetu'l-Vu'ât fi Ṭabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥât*. Tah. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. Kâhira: Maṭba'atu 'İsâ el-Bâbî el-Ḥalebî, 1964.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed Ebû'l-Faḍl Celâluddîn. *Nevâhidu'l-Ebkâr ve Şevâridu'l-Efkâr*. Tah. Aḥmed Ḥâc Muḥammed 'Uşmân vd. Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Ḳurâ, 1423/1425.
- eş-Şerîf, Ḥasen es-Senûsî. "Liḳâu Ebî Ḥayyân bi-İbni Teymiyye ve Aḥṭâu Sîbeveyhi'l-Mez'ûme ve Egâliṭih beyne'n-Nefyi ve'l-İşbât". *Mecelletu Usuli'd-Din* 5 (Aralık 2019), 247-214.
- Sülün, Murat (ed.). *Tefsir Nasıl Bir İlimdir? Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- eş-Şerkâvî, 'Amr. *Beyânu Ğalaṭi Nisbeti'l-Ḳavl bi Tevakkufi't-Tefsîr 'alâ Ma'rifeti Aḳvâli's-Selef: li-İbn Teymiyye*. Riyâd: Merkezu Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Ḳur'âniyye, tsz. <https://tafsir.net/research/19/byan-ghlt-nsbt-al-qwlbtwq-qf-at-tfsyr-ala-m-rft-aqwal-as-slf-labn-tymh> (22.07.2024).
- "Muḥâkemetu's-Şeyḥayn İbn Teymiyye ve Ebî Ḥayyân." *almoqnea.com*. <https://almoqnea.com/1364> (14.07.2024).
- eṭ-Ṭaberî, İbn Cerîr. *Câmî'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Ḳur'ân*. Tah. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî. Riyâd: Dâru Hecr, 1422/2001.
- eṭ-Ṭayyâr, Musâ'id b. Suleymân. *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422/2001.
- eṭ-Ṭayyâr, Musâ'id b. Suleymân (ed.). *Mevsû'atu't-Tefsîri'l-Me'sûr*. Cidde: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâti'l-Ḳur'âniyye Ma'hedu'l-İmâm eş-Şâṭibî & Dâru İbn Ḥazm, 2017.
- et-Turkî, İbrahim b. Mansûr. *el-Baḥşu'l-Belâġî 'inde İbn Teymiyye*. Riyâd: Dâru Kunûz İşbilyâ, 2. Basım, 2018.
- el-Velîd, Muḥammed Aḥmed 'Abdullâh. *el-Beyân fi'l-Ḥilâf beyne İbn Teymiyye ve Ebî Ḥayyân*. Kâhira: Dâru'l-Ḥizâneti'l-Ezheriyye, 2019.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muḥammed b. 'Abdillâh. *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*. Tah. Ebû'l-Faḍl ed-Dimyâṭî. Kâhira: Dâru'l-Ḥadîs, 2006.